

TUSSEN FANTASMAGORIE EN HET ALLEDAAGSE

LITERAIRE REPRESENTATIES VAN DE MIDDELGROTE STAD

Lisa Vancauwenberghe

01603706

Promotor: Prof. dr. Bart Keunen

Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad master in de vergelijkende moderne letterkunde

Academiejaar: 2017 - 2018

Verklaring i.v.m. auteursrecht

De auteur en de promotor(en) geven de toelating deze studie als geheel voor consultatie beschikbaar te stellen voor persoonlijk gebruik. Elk ander gebruik valt onder de beperkingen van het auteursrecht, in het bijzonder met betrekking tot de verplichting de bron uitdrukkelijk te vermelden bij het aanhalen van gegevens uit deze studie.

Voorwoord

Ik zal maar, vergezeld door een groot cliché, met de deur in huis vallen. Het schrijven van een paper van deze omvang in een tijdsbestek van één jaar is geen sinecure. Zonder de hulp en steun van anderen, zou het mij waarschijnlijk niet of toch alleszins minder goed gelukt zijn. Eerst en vooral wil ik mijn promotor prof. Keunen bedanken voor de vele literatuurtips en stimulerende gesprekken. Daarnaast wil ik mijn dankbaarheid aan mijn mama betuigen, voor de pragmatische hulp en de onvoorwaardelijke steun wat betreft mijn studiekeuzes. Ook mijn vriend Haryo verdient een stukje van de eer: bedankt voor de vele gesprekken over mijn onderwerp en het geduld dat je opbracht wanneer ik, zodanig opgeslokt door mijn schrijfwerk, weer maar eens vergat de afwas te doen. Mijn kat, Chili, wil ik bedanken om mij er op tijd en stond op te wijzen dat het aaien van een kat veel belangrijker is dan het schrijven van een eindwerk. Tenslotte draag ik deze masterproef op aan mijn grootmoeder Claire, die tijdens het schrijven van deze paper jammer genoeg overleed.

Inhoud

Verklaring i.v.m. auteursrecht.....	1
Voorwoord.....	3
Inleiding.....	7
Deel I: De middelgrote stad – Mediopolis: theoretische reflecties.....	11
1. Grenzen aan het groeiparadigma.....	11
1.1. Quod est?.....	11
1.2. What’s the problem?.....	13
2. Van middelgrote stad naar mediopolis.....	17
2.1. De middelgrote stad.....	17
2.2. De mediopolis.....	18
3. Alternatief: de vier aggregatietoestanden.....	21
3.1. Vaste stedelijkheid.....	22
3.2. Vloeibare stedelijkheid.....	24
3.3. Gasvormige stedelijkheid.....	26
3.4. Plasmatische stedelijkheid.....	28
4. De mediopolis reprise.....	31
4.1. De mediopolis versus de postmoderne stad.....	32
4.2. De mediopolis versus globalisering.....	35
4.3. Conclusie.....	37
Deel II: De (middelgrote) stad en literatuur.....	39
5. Stadsliteratuur: unieke blik op stedelijkheid?.....	39
6. De stad in literatuur: een beknopt overzicht.....	41
7. Citybooks: enkele beschouwingen.....	43
8. Representaties van de middelgrote stad/mediopolis.....	47
8.1. De fantasmagorische benadering.....	48
8.2. Het alledaagse.....	49
8.3. Conclusie.....	51
Deel III: analyse van de citybooks.....	53
9. Fantasmagorische benaderingen.....	53
9.1. “De stad is klein, mijn geest is groot”: benaderingen vanuit het groeiparadigma.....	53
9.2. Fantasmagorie van de mediopolis.....	62
10. Het alledaagse: voorbij de fantasmagorie.....	67
10.1. Afwijkende stadsritmes.....	67
10.2. Hybriditeit in de mediopolis.....	70
Deel IV: Conclusie.....	83

Bibliografie.....	85
Primaire bronnen.....	85
Secundaire bronnen.....	86
Websites	90

Inleiding

De stad. Meestal denkt men bij het aanhoren van het woord ‘stad’ aan hoge gebouwen, een massa onbekenden, een eindeloze skyline, een uitgebreid metronetwerk. Misschien ook aan neonverlichting, dynamiek, de donkere kant van de samenleving... Kortom, het idee van de grootstad: New York, Tokyo of Parijs. Het is duidelijk dat de stad connotaties van grootte en bevolkingsdichtheid oproept. In de *urban studies* wordt stedelijkheid op een gelijkaardige manier vaak kwantitatief benaderd. Deze blik op de stad wordt hier aangeduid als het groeiparadigma. In dat groeiparadigma wordt vaak hiërarchisch nagedacht over de stad, waarbij classificaties worden opgesteld aan de hand van de grootte of het internationale belang van steden. De stad wordt getheoretiseerd vanuit een kader dat de nadruk legt op groei. Vanzelfsprekend spant de moderne grootstad of wereldstad de kroon in dergelijke modellen.

In literaire studies domineert de metropool eveneens het discours. De grootstad is synoniem met de moderniteit en modernisering; het is de plaats van innovatie en dynamiek, van vooruitgang en vernieuwing, kortom ‘the place to be’. Een dergelijke blik op stedelijkheid en de stad in literatuur miskent echter de complexe realiteit van het stedelijke landschap en haar representatie in de literatuur. Het merendeel van de Europese en wereldbevolking mag dan wel in een verstedelijkte omgeving wonen, dit betekent niet dat elke stedeling in een metropool of *global city* leeft. Bovendien hoeft de stedelijke ervaring niet uitsluitend metropolitaans te zijn, de laatmoderne samenleving wordt immers gekenmerkt door een grote verscheidenheid aan belevingen en levensstijlen.

In middelgrote steden zoals Gent, Antwerpen of Utrecht is dit bij uitstek zo. De middelgrote stad is geen wereldstad, maar roept toch een stadservaring op, ook al is die verschillend van de metropool. De scherpe kantjes lijken afgevlind, de bewoners hebben de indruk dat de moderniteitsbeleving meer gematigd is. De middelgrote roept blijkbaar een zekere ambivalentie op. Vanuit het groeiparadigma wordt ze vaak weggezet als een mislukte metropool, als een stad die er niet in slaagt de globale ladder te beklimmen naar een hogere positie. Om een indruk te krijgen van de populaire verbeelding van de middelgrote stad, vroeg ik aan enkele vrienden wat ze van Gent, een middelgrote stad, vonden. “Ik woon graag in Gent,” liet iemand opmerken, “Er is van alles te doen, maar het blijft klein en gezellig.” Van een vriendin uit Brussel kreeg ik echter de opmerking dat Gent “een *wannabe* wereldstad is, waar de inwoners denken wereldburgers te zijn, maar zo

flamand blijven.” Deze twee voorbeelden tonen de ambiguïteit die de middelgrote stad opwekt aan. Vaak gezien als een mislukte grootstad waar provincialisme heerst, maar vanuit het perspectief van anderen dan weer een ideale residentieplaats vanwege de bemiddelende positie.

Mijn uitgangspunt is dat de middelgrote stad een hybride stadservaring kan oproepen, die meer is dan enkel de metropolitaanse moderniteitsbeleving. Vertrekkend vanuit een door de literaire stadservaring geïnspireerde theorie over de aggregatietoestanden van de stad, die een kwalitatieve in plaats van een kwantitatieve benadering inhoudt, onderzoek ik de literaire representatie van de middelgrote stad. Specifiek focus ik op de spanningsverhouding tussen de fantasmagorische benadering van de middelgrote stad en de hybride ervaringen die naar voren komen aan de hand van een focus op het alledaagse. Niet vanuit de overtuiging dat de literaire stad een directe weergave is van de reële, materiële stad, maar eerder dat literatuur ons mogelijkheden aanreikt om op alternatieve manieren na te denken over stedelijkheid. Of zoals Wesselman het verwoordde: “the representation of the city in literature is not only a reflection of, but also a reflection on the city” (7).

Mijn corpus bestaat uit kortverhalen over Europese middelgrote steden, aangereikt door de CityBooks van het Vlaams-Nederlandse culturele huis deBuren. In dit project resideren auteurs gedurende enkele weken in een stad, waarna ze een kortverhaal, enkele gedichten of een essay schrijven gebaseerd op hun ervaringen in de stad. Uit deze verzameling heb ik een dozijn kortverhalen geselecteerd die plaatsvinden in Europese middelgrote steden. Specifiek gaat het over volgende steden: Gent, Antwerpen, Utrecht, Lublin, Graz, Münster en Haarlem. Een uitgebreide bespreking en onderbouwing van mijn selectie volgt later.

Het doel van de analyse is enerzijds om de heterogeniteit van de laatmoderne stadservaring te vatten en te conceptualiseren aan de hand van literaire representaties en anderzijds om te zien hoe de traditionele noties van de stad in de literatuur zich verhouden tot de representatie van stadservaringen die meer *een bottom up* perspectief vertegenwoordigen. Het concept van de mediopolis/middelgrote stad plaats ik hierbij in dialoog met debatten rond de postmoderne stad, *urban sprawl*, globalisering, de virtuele stad, de zogenaamde *mobilities turn*, enzovoort. Ik combineer dus inzichten uit de literatuurwetenschap met bevindingen en theoretische kaders uit de *urban studies*, die vaak een meer sociaalwetenschappelijke inslag kennen.

De structuur van deze paper is als volgt. Eerst komt een behoorlijk substantieel theoretisch deel, waarin ik het groeiparadigma bespreek en voornamelijk hoe de middelgrote stad (of mediopolis) zich verhoudt tegenover recente ontwikkelingen in de stadssociologie. Ook besteed ik voldoende ruimte aan de bespreking van de verschillende historische lagen in de middelgrote stad en de spanningen die dit oproept met fenomenen zoals globalisering. Het tweede deel bestaat uit de literaire kant van het verhaal, waarbij ik de traditie van stadsliteratuur bespreek alsook de mogelijke meerwaarde van literaire stadsbeelden voor de studie van stedelijke beleving in het algemeen. In dit onderdeel introduceer ik ook mijn corpus en twee concepten waarmee ik de close reading van de kortverhalen mee heb aangevat; de effectieve analyses van de literaire teksten vormen dan deel drie.

Deel I: De middelgrote stad – Mediopolis: theoretische reflecties

1. Grenzen aan het groeiparadigma

1.1. Quod est?

Reflecties over de stad en stedelijkheid worden vaak gedomineerd door kwantitatieve determinanten zoals grootte of dichtheid (Finch et al. 3). Doorheen de tekst duid ik dat fenomeen aan met de termen “groeimodel” of “groeiparadigma” (Keunen 24-26). Bell en Jayne gebruiken niet dezelfde terminologie, maar kaarten evenzeer een “sizism” aan dat volgens hen in de *urban theory* nadrukkelijk aanwezig is: grootte, dichtheid en groei domineren het discours over stedelijkheid (5). Dit groeiparadigma bestaat uit meerdere elementen.

Ten eerste wordt het gekenmerkt door een hiërarchisch denken, waarbij een classificatie wordt opgesteld van steden op basis van hun grootte (Keunen 23). Een voorbeeld hiervan is het model van Kunzmann en Wegener, dat de actuele hiërarchie van West-Europese steden als volgt articuleert: Parijs en Londen vormen, als de enige twee *global cities* in dit gebied, de bovenlaag van de stedelijkheid. De tweede rang wordt bevolkt door conurbaties zoals het Ruhrgebied en de Randstad en door de zogenaamde Eurometropolen (Athene, Brussel, Milaan, Barcelona...). De derde laag bestaat uit de nationale hoofdsteden en andere steden die een rol spelen op Europees gebied, zoals bijvoorbeeld Antwerpen, Turijn en Napels. Kleinere steden bevinden zich op het laagste en laatste niveau van hun model, dat verder niet gespecificeerd wordt (284-5).

De verklaring van Kunzmann en Wegener belicht ook onmiddellijk een tweede kenmerk van het groeiparadigma. Steden worden niet enkel hiërarchisch benaderd, maar ook ingeschakeld in een evolutionair en teleologisch model (Keunen 24). Kunzmann en Wegener zien de niveaus die ze onderscheiden immers als verschillende stadia van een algemeen urbanisatieproces, die simultaan voorkomen in de West-Europese ruimte (285). Een derde element is het privilegiëren van de metropool in beschouwingen over stedelijkheid. Stedelijkheid theoretiseren in termen van hiërarchie en teleologie leidt immers tot een tweedeling tussen *first cities* en *secondary cities*, waarbij de eerstgenoemde categorie disproportioneel veel aandacht krijgt, niet alleen in de *urban studies*, maar ook op vlak van stadsbeleid of in de literatuurstudie (Finch et al. 4). De metropool wordt hierbij ook gezien als representatief voor alle vormen van stedelijkheid:

dé stad is een grootstad, een metropolis, die dichtbevolkt, levendig en dynamisch is (Puissant en Lacour 435).

Deze representativiteit loopt ook door in het vierde element van het groeiparadigma. De grootstad representeert niet enkel stedelijkheid op zich, maar is ook een metonymie voor de modernisering en moderniteitsbeleving. De grootte van de metropool wordt immers teweeggebracht door processen van modernisering (Keunen 24). De conditie van de stedeling staat daarbij ook symbool voor de conditie van het moderne subject, zoals bijvoorbeeld Georg Simmel die beschreef (Keunen 33). Volgens Simmel wordt het stedelijke subject getekend door een blasé-attitude die veroorzaakt wordt door de hoeveelheid aan prikkels die de stedeling op dagelijkse basis moet verwerken (Simmel 50-51). Anderzijds leidt de metropolitaanse vrijheid tot een grotere mogelijkheid tot zelfontplooiing, in tegenstelling tot kleinere rurale gemeenschappen, waar de sociale controle overheerst (53-55). Deze bemerkingen worden in het groeiparadigma geëxtrapoleerd naar alle verschijningsvormen van stedelijkheid, aangezien de metropool beschouwd wordt als representatief voor al deze vormen.

Thomas Sieverts' analyse van het concept urban-ness sluit hierbij aan. Hij stelt dat dit begrip enerzijds de stad op een enge manier definieert door ze te laten samenvallen met het beeld van een drukke, dichtbevolkte stad naar negentiende-eeuws model, maar anderzijds ook een specifieke vorm van sociale stedelijkheid naar voren schuift: een kosmopolitisme gelinkt aan waarden zoals openheid, tolerantie en innovatie, en dat ook steevast gecontrasteerd wordt met het meer bekrompen geachte provincialisme (19-20).

In deze verhandeling ga ik dan ook op zoek naar hoe de stadsbeleving in middelgrote steden in de literatuur naar voren komt en op welke manier de studie van literaire stedelijkheid deze focus op grootte en groei kan counteren. Des te meer omdat Europese steden zodanig divers en verankerd zijn in de complexe historische gelaagdheid dat een andere aanpak misschien meer recht doet aan de verscheidenheid van de stedelijke beleving. Desondanks wil dit niet per se zeggen dat literatoren per se ontsnappen aan het groeiparadigma. Maar zelfs als ze zich ontpoppen tot stadsliefhebbers in de klassieke stijl, merk je goed wat de eenzijdigheid allemaal inhoudt.

1.2. What's the problem?

Waarom is dit groeiparadigma problematisch? Of beter gesteld, waar liggen de grenzen van dit model en welke stedelijke fenomenen vallen buiten het blikveld? Er is intrinsiek niets verkeerd met het concept van grootte of groei, of met het bestuderen hiervan (Keunen 25), maar het navolgen van dit paradigma heeft wel enkele consequenties.

Ten eerste kan men stellen dat het groeiparadigma en de bijhorende bevoorrechting van de grootstad een normatief karakter heeft, waardoor andere stedelijke fenomenen onzichtbaar blijven. De metropool, die steevast dichtbevolkt, dynamisch en levendig is, wordt als modelstad gepropageerd (Puissant en Lacour 435). Het discours schrijft voor dat de stad groot moet zijn, met een grootsheid die tegelijk fascinerend alsook beangstigend is (Bell en Jayne 5). Kleine en middelgrote steden passen moeilijk in dit verhaal van grootte en grandeur; in hun onderzoek naar kleine steden, stellen Bell en Jayne dat het fenomeen van kleine steden in feite als ietwat 'beschamend' ervaren wordt, aangezien ze falen in datgene wat gezien wordt als de fundamentele eigenschap van de stad, haar grootsheid (5). Op gelijkaardige wijze worden middelgrote steden zoals Gent, Utrecht of Verona, die niet voldoen aan het ideaalbeeld van de metropool gekarakteriseerd als "failed world city" (Keunen 30) of als "secondary city" (Finch et.al. 6).

Als gevolg worden dergelijke steden ook niet beschouwd als een volwaardig onderzoeksobject, waardoor dit thema onderbelicht blijft in de *urban studies* (Bell en Jayne, Finch et.al.). Dit gebrek aan aandacht is nochtans niet recht evenredig met het belang dat deze niet-grootsteden innemen op gebied van het verstrekken van een woonplaats aan de bevolking van Europa. De Europese stedelijke ruimte kan immers gezien worden als een lappendeken van voornamelijk kleine en middelgrote steden (Dehaene e.a. 2). Dit roept de vraag op of de hyperfocus op de metropolis wel gerechtvaardigd is, en of een alternatieve aanpak misschien in staat zou zijn bovengenoemde fenomenen te integreren.

Daarnaast kan men ook stellen dat het groeimodel een reductionistische blik op stedelijkheid faciliteert. Urbanisering is immers geen uniform fenomeen dat volledig te vatten valt aan de hand van een hiërarchisch, evolutionair model. Ook al is bijvoorbeeld land A procentueel gezien in dezelfde mate verstedelijkt als land B, toch kunnen onderling grote verschillen bestaan: in land A kan het merendeel van de stedelijke bevolking zich in de hoofdstad situeren, terwijl dit in land B slechts 20% bedraagt en de overige

stadsbewoners in verschillende middelgrote en kleine steden gehuisvest zijn (Kunzmann en Wegener 284). Daarnaast zijn niet alle stedelijke gebieden gelijkmatig geurbaniseerd: in Europese steden zijn nog veel 'rurale' elementen zichtbaar (Finch et al. 9). Ook het fenomeen van de *città diffusa* of de nevelstad ondermijnt zowel de stad-platteland tegenstelling als een evolutionair model: tussen historische steden en het open platteland 'groeit' de zogenaamde *urban sprawl*, een vorm van stedelijkheid die zowel rurale als urbane kenmerken bezit, maar niet de typische kern en dichtheid van de historische stad (Sieverts xi – 3).

Ook de ervaring en de beleving van stedelijkheid is meervoudiger dan het groeimodel laat uitschijnen. De stedelijke conditie kan uit verschillende schakeringen bestaan en vormt een multipliciteit van diverse elementen die moeilijk gereduceerd kan worden tot de binaire stad/platteland oppositie, zoals die bijvoorbeeld gepropageerd werd door Georg Simmel. Keunen vernoemt enkele elementen die verhuld blijven indien men de stedelijke beleving vanuit een kwantitatieve, enkelvoudige hoek benadert. Zo stelt hij dat steden zoals Ljubljana of Skopje, die in de context van hun regio weldegelijk metropolen zijn, deels de identiteit van pre-industriële handelsstad behouden (26). Daarnaast stijgt de heterogeniteit van de stedelijke ruimte in de laatmoderniteit tot ongekende hoogten, waarbij de verschillende gradaties van dichtheid herinneren aan oudere vormen van stedelijkheid (ibidem). Als laatste element haalt hij de virtualisering van het stedelijke leven aan. Deze ontwikkeling ontnemt de metropool haar monopolie op de stedelijke conditie, waardoor de stadservaring zich ook deels onttrekt van de stereotiepe kenmerken grootte, dichtheid en heterogeniteit (27).

Parallel met opmerkingen over de objectieve stedelijke ruimte, namelijk de mengeling van middelgrote en kleine steden kenmerkend voor Europa, en de ontbinding van de klassieke tegenstelling stad en platteland, wordt ook de subjectieve stedelijke beleving gekarakteriseerd door meerduidigheid. Zo introduceerde Herbert Gans al in 1962 het concept *urban village*. Aan de hand van veldwerk onderzocht hij het door voornamelijk Italiaanse immigranten bevolkte West End, een buurt in Boston, waarbij hij enkele observaties maakte die tonen dat niet alle stedelingen kosmopolieten zijn die de intensieve dynamiek van grootstadsleven achterna jagen. Het sociale leven van de West-Enders wordt gekleurd door een bruisend straatleven, waarbij iedereen iedereen kent en er weinig sprake is van privacy (12-20). Ook de typische ontplooiing van het individu is afwezig in deze gemeenschap: het groepsgevoel primeert en als gevolg dus ook de sociale

controle (21), waardoor deze vorm van het stadsleven afwijkt van de definitie die Simmel stelde. Wat de observatie van Gans interessant maakt is dat hij een stedelijkheid schetst die het typische beeld van de grootstad als kosmopolis ondermijnt (Zukin 40), terwijl hij de *'urban villagers'* wel als stedelingen beschouwt:

“Many West Enders impressed me as being true urbanites, with an empathy for the pace, crowding, and excitement of city life that one finds only in upper-middle-class cosmopolites. They are not cosmopolites, however; the parts of the city that they use and enjoy are socially, culturally, and physically far different from those frequented by the upper-middle-class.” (23)

Op die manier ontkoppelt hij de traditionele conjunctie van stedelijkheid en kosmopolitisme en stelt hij het groeiparadigma bij. De bovenstaande bemerkingen bij het groeimodel tonen aan dat een andere of bredere blik op stedelijkheid de tekortkomingen van dit paradigma misschien kan compenseren. De literaire stadsbeleving kan misschien een oplossing aanreiken.

2. Van middelgrote stad naar mediopolis

In dit onderdeel doe ik een eerste poging om de mediopolis te definiëren, maar in het verdere verloop van de paper verbreedt de reikwijdte van dit begrip, doordat het met steeds meer betekenissen wordt opgeladen.

2.1. De middelgrote stad

Voordat we een poging kunnen doen de mediopolis te definiëren, rijst de volgende vraag: wat is nu een middelgrote stad? Op het eerste gezicht lijkt het een voor de hand liggend begrip: een stad die niet klein, maar ook niet groot is. Geen megalopolis, maar ook geen provinciaal dorpje. Het wordt duidelijk dat de middelgrote stad vaak negatief gedefinieerd wordt, door te benoemen wat ze alvast *niet* is (Eeckhout 28). Soms wordt de categorie van middelgrote stad afgebakend aan de hand van bevolkingsaantallen, maar ook daarbij is er weinig eensgezindheid te bespeuren. Volgens Bolton en Hindreth is een middelgrote stad een stad met een inwonersaantal tussen 250.000 en 500.000 inwoners (1), terwijl Puissant en Lacour de cijfers houden op 20.000 en 200.000 (433). Dit voorbeeld toont al aan dat dergelijke kwantitatieve maatstaven verschillen per onderzoek en sterk contextueel gebonden zijn.¹ Bovendien vallen er ook methodologische vraagtekens bij te plaatsen: steden zijn immers uit hun bestuurlijke grenzen gegroeid, waar begint en eindigt een stad? Een inwoner van een voorstad van Gent woont administratief gezien misschien niet in Gent, maar kan zich wel Gentenaar en stadsmens voelen.

Middelgrote steden lijken alleszins gezien te worden als een typisch Europees fenomeen. Europa staat bekend als een intensief geürbaniseerd gebied, terwijl het Aziatische en Latijns-Amerikaanse fenomeen van gigantische miljoenensteden hier vrijwel onbekend is (Clark 1). De vestigingsplaats van het merendeel van de Europese stedelijke bevolking zijn niet de grootsteden, maar de kleine stadjes en de iets grotere provinciesteden (7). Middelgrote steden zijn derhalve een belangrijke woonplaats in Europa en zijn dit meestal al sinds de middeleeuwen. De middelgrote steden in Vlaanderen hebben middeleeuwse wortels en kenden een grote bloei in de zestiende

¹ Het onderzoek van Puissant en Lacour behandelt Franse middelgrote steden. Frankrijk kent een sterke metropolitaanse dominantie, en oneven verdeling van de stedelijke bevolking: Parijs is veruit de grootste stad met meer dan twee miljoen inwoners, de tweede stad, Marseille, heeft 'slechts' 800.000 inwoners. ("Municipalities", INED)

eeuw. Met Antwerpen op kop, waren deze steden knooppunten in lange-afstandshandel en plaatsen van consumptie en technologische innovatie (5-6). Deze middeleeuwse en vroegmoderne erfenis leeft nog sterk door in deze steden, in het straatbeeld en als stimulans voor toerisme, maar ook in de verbeelding. Middelgrote steden worden immers gezien als steden met een compact historisch centrum, een oude universiteit en een hoogopgeleide bevolking (Turok en Mykhnenko 167-175). Daarnaast wordt ook vaak opgemerkt dat deze Europese middelgrote steden, na de decennia van suburbanisatie en de crisis van de industrie, recent aan populariteit gewonnen hebben (Turok en Mykhnenko 175; Clark 7; Dehaene e.a. 2). Lucassen en Willems wijzen die populariteit toe aan onder andere “de charme van de historische kern” (266-267), maar ook de aanwezigheid van een sterke creatieve klasse die goed gedijt in de “compacte, tolerante en hippe stedelijke infrastructuur. Een omgeving met veel galleries, restaurants, koffiebars en een rijk cultureel aanbod” (267). Zij koppelen de populariteit aan de specifieke stedelijke beleving die deze steden faciliteren, die de mediopolis kan worden genoemd.

2.2. De mediopolis

Aangezien een kwantitatieve definitie van de middelgrote stad een complexe onderneming blijkt en bovendien niet bijster relevant is voor een onderzoek naar de verschillende vormen van stedelijke beleving, focus ik op de ervaring die door middelgrote steden wordt opgewekt.

De term mediopolis stelt de beleving centraal en niet de grootte van de stad. Volgens Keunen is de mediopolis een stad waar de inwoners in staat zijn de moderniteit te beleven, maar ze kunnen zich er ook van loskoppelen en terugvallen op andere vormen van sociale interactie (30). De mediopolis is dus steeds een bemiddeling tussen verschillende vormen van stedelijke beleving, die bijvoorbeeld herinneren aan de vroegmoderne handelsstad zoals ik die hierboven al aanhaalde. De mediopolis behelst derhalve een dialoog met de dynamiek van moderniteit en modernisering, zoals die tot uiting komt in metropolitaanse centra. Keunen linkt de juxtapositie van deze vormen aan een verlangen naar geworteldheid en gemeenschap, aangevuld met een drang naar de openheid en vrijheid van de grootstad (30). Daarnaast staat de mediopolis ook in verhouding met de stedelijkheid van de nevelstad en de conditie van globalisering (ibidem).

Ook Dehaene e.a. stellen de relatie met de moderniteit centraal. De middelgrote stad is volgens hen de plaats waar “de moderniteit wordt geabsorbeerd en zich een vertrouwd en vertrouwenwekkend gezicht verwerft” (2) en waar een “verlangen naar een ‘getemperde’ stedelijke ervaring” (2) zich materialiseert. Notteboom spreekt specifiek over Gent en stelt dat de stad ernaar streeft zich te portretteren als een middelgrote stad waar de negatieve en schadelijke uitwassen van de moderniteit en de moderne metropool enigszins binnen de perken blijven en waar de vervreemding en chaos vervangen worden door ideeën van gemeenschap, maar waar de innovatieve en creatieve dynamiek kenmerkend voor de grootstad ook ingang vindt (25-27). Eeckhout heeft het net als Notteboom over de zelfportrettering van de middelgrote stad, maar beschrijft de pogingen van Antwerpen om zich tegelijk als groots en metropolitaans én als leefbaar en leesbaar te presenteren (28-35). De stad etaleert volgens hem hybride beelden en schippert voortdurend tussen “retorische gebaren van inflatie en deflatie” (35).

Die retorische gebaren en zelfportretten spelen echter wel in op reële verlangens naar een hybride stedelijke ervaring. In een onderzoek naar de levenswijze van stedelijke middengroepen gebruikten Karsten e.a. de term “stedelijkheid in de luwte” om dat fenomeen aan te duiden. Specifiek gaat het om stedelijke middengroepen die houden van de drukte en levendigheid van de stad, de centrale ligging, de mogelijkheden tot contact met diverse culturen en levenshoudingen en de veelvuldige sociale en culturele voorzieningen. Tegelijk ambiëren deze groepen een meer gematigde versie van stedelijkheid: ze verlangen fysieke luwte in de vorm van groene, verkeersarme straten en sociale luwte door te wonen in een buurt waar de bewoners hun opvattingen over wonen en samenleven delen (134-135). Het is belangrijk om te onderstrepen dat deze middengroepen geenszins in een voorstad, suburb of dorpse omgeving willen wonen, wat ze bestempelen als te eentonig, voorspelbaar en gesloten (136). Ze streven naar een specifieke vorm van stedelijkheid:

Bij stedelijkheid in de luwte gaat het om de ervaring van thuiskomen en de drukte achter je laten. Parkeren en auto’s mogen niet domineren. Het levenstempo is in de luwe gebieden meer afgestemd op dat van de vrije tijd, van kinderen en van buurtcontacten. Dagelijkse voorzieningen in de eigen buurt (winkels, scholen, spelen) zijn belangrijk uit praktisch (tijdruimtelijk) maar ook uit sociaal (ontmoeting) oogpunt. (143)

Deze stedelijke middengroepen streven dus naar een specifieke, hybride vorm van stedelijkheid, bestaande uit het klassieke metropolitaanse stadsgevoel en andere sociale dynamieken, waardoor de moderniteitsbeleving getemperd wordt. Dat is de mediopolis: een bemiddeling en spreidstand tussen verschillende vormen van stedelijke beleving, steeds in dialoog met het klassieke stadsbeeld.

3. Alternatief: de vier aggregatietoestanden

Ook al is het groeiparadigma vrij dominant, toch zijn er in de *urban theory* alternatieven voorhanden om een reductionistische, kwantitatieve en normatieve blik op stedelijkheid open te breken en te vervangen door of aan te vullen met een kwalitatieve inslag. In 1928 stelde de cultuurpessimist Oswald Spengler al dat: “what distinguishes a town from a village is not size, but the presence of a soul (66).” Deze uitspraak, hoewel die nog steeds sterk conformeert aan het onderscheid tussen stad en platteland, illustreert dat er ook aandacht is voor een meer subjectieve invalshoek. In het al eerder aangehaalde onderzoek naar de stedelijke beleving in kleine steden, kaarten Bell en Jayne aan dat ‘kleinheid’ niet enkel slaat op bevolkingsaantal, -dichtheid of -groei, maar ook te maken heeft met de kwalitatieve kenmerken van een stad: “self-image, the sedimented structures of feeling, sense of place and aspiration (5)”. Met andere woorden, de stad is meer dan haar grondplan, haar gebouwen, toegangswegen, straten en architectuur; ze omvat ook dromen, verhalen en belevingen die niet noodzakelijk eenduidig zijn. In zijn boek over de rol van dromen en fantasmagorie in de stad, stelt Steve Pile het volgende:

“behind the surfaces, perhaps we can also make out other (hi)stories of the city. It is the porosity of these urban spaces that evokes *both* the multiplicity of stories *and also* the many time-spaces of the city.” (nadruk in tekst, 15)

In een poging om een alternatieve theorie over stedelijkheid uit te werken die rekening houdt met dergelijke kwalitatieve kenmerken, bedacht Keunen de theorie van ‘aggregatietoestanden’ (27). De groeimetafoor wordt vervangen door een kwalitatieve verbeelding van stedelijkheid: de vier aggregatietoestanden zijn immers sociale praktijken die zich materialiseren (ibidem). Analoog aan de scheikundige theorie, onderscheidt Keunen vier stedelijke aggregatietoestanden: de vaste vorm van de vroegmoderne handelsstad, de vloeibare moderne metropool, de gasvormige suburbanisatie en *urban sprawl* en het virtuele stadsbeeld in plasmatoestand (ibidem). Een cruciaal gegeven in de theorie is dat deze vier vormen historische incarnaties van de Europese stad zijn, maar dat ze doorleven en naast elkaar kunnen bestaan in één stad (29-30). De onderscheiden vormen van stedelijkheid ontstijgen bijgevolg hun historische periodisering en worden eerder vormen van ervaring, beleving en sociale praktijk.

Deze theorie levert een aantal voordelen op, zeker in vergelijking met een meer kwantitatief georiënteerd discours. Door het debat weg te sturen van de groeimetafoor, treden kwalitatieve verschillen in stedelijke beleving sterker op de voorgrond (27).

Bovendien, zoals hierboven al aangegeven, kunnen de verschillende lagen van de stedelijke ervaring naast elkaar bestaan in één specifieke plaats, wat de theorie uitermate flexibel maakt (28). Zo kan in de hectische industriële stad het meer gemoedelijke, solide stedelijke ritme doorleven in bepaalde plaatsen, waar meer traditionele sociale interacties de boventoon voeren (29).

Dit leidt ons tot een volgend voordeel: het model laat toe de hybriditeit van de stedelijke ervaring in kaart te brengen. In plaats van de stad te visualiseren als een bepaalde fase van een overkoepelend moderniseringsproces, kan de stad geassocieerd worden met een vorm van hybriditeit. Naast de mogelijkheid om de polyritmiek van de stedelijke ervaring te inventariseren, laat dit theoretisch model ook toe om stedelijke fenomenen te registreren die in het klassieke groeiparadigma vaak buiten de boot vallen (30). Middelgrote steden zijn daar een uitstekend voorbeeld van. Vanuit de groeimetafoor worden ze vaak weggezet als mislukte metropolen die geen rol van betekenis spelen op het wereldtoneel, maar een kwalitatieve benadering zoals het model van de aggregatietoestanden kan een ander beeld schetsen van steden zoals Gent, Antwerpen of Utrecht (30). Zo toont bijvoorbeeld de citybook van Simone Lenaerts over Graz ons een middelgrote stad met een gemoedelijk ritme en een sterk verankerde lokale identiteit, wat bovendien ook in verhouding wordt gebracht met processen van globalisering (Lenaerts, *Een schijn van tijd*).

In wat volgt, bespreek ik de vier aggregatietoestanden met meer detail. Daarbij wil ik opmerken dat dit besprekingen zijn van hoe deze vormen van stedelijkheid geschetst worden en niet per se hoe de stad er uitziet. Deze schetsen zijn dus eerder archetypes die steeds in een specifieke context vorm krijgen en dienen ook zo benaderd te worden.

3.1. Vaste stedelijkheid

De vaste vorm van stedelijkheid kent haar wortels in de oude commerciële stad uit het pre-industriële tijdperk, waar de sociale ruimte gedomineerd werd door rigide hiërarchische relaties en waar sterke morele en religieuze normen de publieke sfeer structureerden (Keunen 28). Het typische beeld van deze pre-industriële stad bestaat uit een ommuurde vestiging, opgebouwd uit nauwe straatjes en met een bloeiende handel (Gold 150). Doorheen de vroegmoderne periode ontwikkelden steden zoals Antwerpen, Gent en Brussel zich als belangrijke spelers in de lange afstandshandel en cultiveerden een bruisende creatieve cultuur van innovatie, zowel op artistiek als op ambachtelijk vlak

(Clark 114). De ambacht en het systeem van de gilden dat hiermee samenhangt waren belangrijk in deze stadsvorm, aangezien ze sterk verbonden waren aan bepaalde buurten die op hun beurt een belangrijke rol speelden in het stadsleven (Gold 150, Clark 170).

Op sociaal en cultureel vlak kan men spreken van een sterke sociale stratificatie, met het merendeel van de macht in handen van de meest invloedrijke families en de gilden (Gold 150). Tegelijk was er echter ook een grote invloed van het humanisme te bemerken en onder deze impuls ontwikkelden de vroegmoderne steden ideeën van burgerzin en publieke cultuur (Clark 181). Dit is tevens het beeld van de vroegmoderne stad die het sterkst doorleeft: de autonome 'stadsstaat' met een lokale invulling van burgerschap (Lucassen en Willems 262-264). Daarnaast stond de stad, voornamelijk in contrast met het platteland, ook bekend als een open, tolerante plaats: de stad was in de vroegmoderne periode al een "toevluchtsoord voor alle gezindten" (Pleij e.a. 138). De vroegmoderne stedelijkheid lijkt dus getekend door een tweeledigheid: een eerder strakke sociale organisatie, aangevuld met vrijheids- en burgerschapsidealën. Dit laatste kwam nog duidelijker uit de verf in de achttiende-eeuwse verlichtingsstad, waar de publieke discussiecultuur in koffiehuisen en parken gecultiveerd werd (Clark 191-193).

In zijn werk *Right To The City*, bespreekt Henri Lefebvre ook de historische middeleeuwse en vroegmoderne stad. Het meest belangwekkende element van zijn opmerkingen is de stelling dat in de vroegmoderne stad, in contrast met de hedendaagse stad, gebruikswaarde belangrijker is dan ruilwaarde (101).² In de vroegmoderne stad zou de gebruikswaarde van de stad primeren: de nadruk ligt op de schoonheid, het plezier, het gebruik van openbare plaatsen voor publieke discussie en burgerschap, in plaats van op het winststreven en de ruilwaarde, ook al waren deze in de vroegmoderne handelsstad beslist niet afwezig (102).

Lefebvre stelt dat de industriële stad deze vroegmoderne stedelijkheid opengebroken en daarmee ook verdrongen heeft, maar dat de historische stadskernen ook deels doorleven, fysiek, maar zeker ook in de verbeelding (106). Zo is volgens Lefebvre recent de stadskern als een commerciële plaats 'herontdekt': **recente** stedenplanners denken volgens Lefebvre dat ze de commerciële binnenstad uitgevonden hebben, terwijl ze in feite teruggrijpen naar de Middeleeuwse stadswortels (107).

² Gebruikswaarde en ruilwaarde zijn twee marxistische termen, door Marx besproken in *Het Kapitaal*. Marx definieert gebruikswaarde als volgt: "the utility of a thing makes it a use value" (27), terwijl de ruilwaarde "presents itself as a quantitative relation, as the proportion in which values in sue of one sort are exchanged for those of another sort," (27).

Hetzelfde kan gezegd worden over de recente vermenigvuldiging van stadsfestivalletjes en *food markets*. Wat ons volgens Lefebvre ook aantrekt in deze vroegmoderne stedelijkheid is de beperkte functionele diversificatie: de scheidingslijnen tussen werk, privéleven en ontspanning waren niet zo rigide als vandaag en bovendien ook spatiaal niet erg verspreid; alles gebeurde in de stadskern of in de eigen buurt (143).

De vaste of solide vorm van stedelijkheid, zoals die voor het eerst gematerialiseerd werd in de vroegmoderne stad kan op verschillende manieren voortleven in de stedelijke beleving. In vergelijking met het klassieke metropolitaanse beeld, is dit stadsritme trager en voorspelbaarder, maar anderzijds is er ook voldoende ruimte voor debat en een openheid voor andere levensvisies. Daarnaast speelt 'geworteldheid' een grotere rol: de stedeling heeft een nauwe band met zijn buurt en stad, wat ook geïntensifieerd wordt door de klemtoon die op publiek burgerschap wordt gelegd. Deze vorm van stedelijkheid kent dus niet de vervreemding en sociale anomie die als kenmerkend voor de metropool worden beschouwd.

3.2. Vloeibare stedelijkheid

De vloeibare verschijningsvorm van de stad vormt in feite het traditionele beeld van de stad: de moderne industriële metropool. Deze incarnatie wordt gekenmerkt door een grote nadruk op groei, vooruitgang en innovatie. Dit is tevens ook de periode dat de stad, gedreven door de intense moderniseringsdynamiek, uit haar muren barst en zich als een olievlek over het omringende gebied verspreidt (Keunen 28).

De opkomst van de industrialisering bracht niet alleen grote veranderingen teweeg in de organisatie van de samenleving, maar ook de stad veranderde fundamenteel onder deze ontwikkelingen. De omwallingen werden letterlijk en metaforisch gesloopt: de ommuringen werden vervangen door brede, open boulevards (Clark 195-196) en aangezien het industrialiseringsproces een intrinsiek internationaal fenomeen is, verschoof de oriëntatie van de stad ook van een lokale focus naar de wijdere wereld. De moderne industriële stad kent als dusdanig een intieme verstrengeling met processen van modernisering: de stad was de primaire locus waar veranderingsgolven het eerst voet aan grond kregen en waar dit ook leidde tot een ontwikkeling van een specifieke metropolitaanse levenswijze (Gold 150).

In vergelijking met de pre-industriële stad kan gesteld worden dat de idealen van lokaal burgerschap vervaagden. De opkomst van de natiestaat ondergroef de bestuurlijke

en organisatorisch sturende kracht van de stad (Lucassen en Willemsen 264; Clark 241). Hoofdsteden vormen hierop een uitzondering: deze steden werden het centrum van nationale besluitvorming en kregen hierdoor een behoorlijke impuls, waardoor ze meestal veruit de grootste stad van een natiestaat werden. Vaak groeiden ze uit tot echte metropolitaanse centra met een sterke internationale oriëntatie en waren ze de producenten van culturele ideeën, innovaties en modes en tevens ook de recipiënten van grootschalige stedenbouwkundige en architecturale projecten, waardoor hun grandeur verder steeg (Clark 199, 241). De andere, regionale steden kenden een meer dubbelzinnige ontwikkeling: hun lot hing af van hun industriële draagkracht en mogelijkheden tot functionele specificatie (Clark 243). De welvaart van de stad was dus gekoppeld aan de mate waarin ze moderniseringsprocessen konden integreren, wat nog maar eens de intense koppeling van de metropool met de moderniteit aantoont.

De moderniseringsprocessen hadden ook een invloed op het sociale leven in steden. De strakke sociale stratificatie van de vroegmoderne periode verdween enigszins, net als wat Ferdinand Tönnies de *gemeinschaft* noemt. Daaronder verstaat hij de 'warme', dichte sociale banden van de primaire cirkel, die lange tijd het sociale leven domineerden. Dit werd vervangen door *gesellschaft*, een samenleving waar rationaliteit, berekendheid, onpersoonlijkheid en bureaucratie de boventoon voeren in de vorming van het dagelijkse leven (Gold 155). Ook Georg Simmel had gelijkaardige theorieën over de moderne metropool en de sociale omgang die daaruit voortvloeide. Volgens Simmel ontmoet de metropoliet op een dag veel meer mensen dan een dorpsbewoner, deze contacten zijn echter oppervlakkiger en de stedeling neemt ook een blasé-houding aan tegenover deze passanten (48-53). De stadsbewoner is gereserveerd en zijn contacten zijn minder diepgaand, maar daar tegenover staat een grotere persoonlijke vrijheid en minder sociale controle (54-56). Dit is het typische beeld van de sociale praktijk in de moderne metropool: een afkalving van de traditionele sociale verbanden, gepaard met een tanende solidariteit en een stijgende focus op eigenbelang (Lucassen en Willemsen 268-269). Dit is waarschijnlijk ook niet los te koppelen van de stijgende opdeling tussen het private en het publieke, een tweedeling die in de vroegmoderne stad veel minder rigide was (Clark 196).

Hoe deze metropolitaanse vorm van stedelijkheid tot op vandaag doorleeft, bespreek ik hieronder. Tenslotte wil ik nog vermelden dat, ondanks het doorleven in de verbeelding, de moderne metropool als historisch wordt beschouwd (Gold 155). Dat wil

zeggen, processen van deïndustrialisering, decentralisering en virtualisering hebben de moderne metropool ondermijnd. Deze ontwikkelingen bespreek ik in de volgende twee paragrafen.

3.3. Gasvormige stedelijkheid

De gasvormige toestand van de stad duikt op in het postindustriële tijdperk en wordt vaak de 'nevelstad', *zwischenstadt* of *città diffusa* gedubd. Kenmerkend is de toegenomen automobilititeit, die leidde tot een proliferatie van slaapsteden, voorsteden en *urban sprawl* (Keunen 28-29). Voorsteden en buitenwijken zijn geen recente fenomenen, maar in de jaren zeventig verhevigde de decentralisering.

Verschillende oorzaken kunnen worden aangeduid: de toename in het gebruik van de auto, stijgende lonen en levensstandaarden, maar ook de deïndustrialisering van de samenleving (Clark 236, 242; Couch e.a. 24). Door de inkrimping van industriële sectoren, de verplaatsing van productie naar lagelonenlanden en de opkomst van de dienstensector was de tewerkstelling minder aan de stad gebonden; veel kantoren vestigden zich aan de stadsrand of op andere knooppunten in het snelwegennetwerk (Clark 242, Couch e.a. 24). Laermans voegt de verspreiding van de massamedia toe aan het lijstje van invloeden. Door de algemeenheid van onder andere het televisietoestel hoefde men niet meer in de stad verblijven om op de hoogte te zijn. Gecombineerd met de snelle verspreiding van warenhuizen en supermarkten aan de rand van de stad, die makkelijk bereikbaar waren met de wagen en waar men net hetzelfde kon kopen als in de stad, verloor het stadscentrum haar aantrekkingskracht (24). Wat betreft de sociale beweegredenen, kan de stadsvlucht gezien worden als een reactie op de sociale atomisering die zo kenmerkend was voor de industriële metropool. Het verlangen naar een kleinere en misschien meer gelijkgezinde gemeenschap om het dagelijkse leven mee te delen dreef de stadsbewoners naar de voorsteden (Couch e.a. 8).

Het resultaat is een vorm van stedelijkheid die in feite weinig 'stedelijke' kenmerken draagt. De nevelstad kent een lage dichtheidsgraad en heeft niet de typische stadskern die de vroegmoderne en moderne stad wel bezat. Het is een bevreemdende mengeling van stad en platteland, met bebouwing in die mate verspreid over het 'landschap' dat het onderscheid stad en platteland nauwelijks nog te verdedigen valt (Sieverts xi-xii; Castiglioni en Ferrario 67-68). Over de benelux stelt Lieven De Cauter dat de regio "op weg [is] een 'posturbane' zone te worden, met pretparkachtige historische

centra als overblijfselen van een vroeger tijdperk die functioneren als toeristische pleisterplekken in een generisch netwerk van verspreide bebouwing, snelwegen en glasvezelkabels” (43).

Op sociaal vlak wordt de gasvormige stedelijkheid gekenmerkt door een grote nadruk op privacy. Het eigen huis wordt een veilige haven, waar bescherming te vinden valt tegenover de externe wereld. De nucleaire familie wordt de focus van het leven en men trekt zich terug in de privésfeer (Couch e.a. 8; zie ook De Cauter). Ondanks de hang naar een andere vorm van gemeenschap die de suburbanisatie vaak stuurt, resulteert de minstens even grote hang naar privacy en cocooning vaak in een samenlevingsvorm waar het opbouwen van een gemeenschap moeilijk gedijt (Couch e.a. 8). De woonplaats is enkel nog het huis en minder de buurt of directe omgeving.

In een onderzoek naar de *città diffusa* in de Veneto-regio in Noord-Italië, bespreken Castiglioni en Ferrario enkele effecten die de nevelstad heeft op de levenswijze van haar inwoners. Als eerste duiden ze het kernbelang van de auto aan: de wagen is het voornaamste transportmiddel en wordt gebruikt voor zowel korte als lange afstanden. Familiebezoeken, uitjes naar de supermarkt en het oppikken van de kinderen aan school gebeuren allemaal aan de hand van de auto (75). Dit veelvuldige gebruik van de wagen hangt ook nauw samen met een andere ontwikkeling. De inwoners focussen vooral op hun eigen huis met tuin en de innerlijke kring van familie en vrienden. Andere sociale contacten zijn schaars, wat een contrast vormt met vroeger, toen de nevelstad nog niet bestond en kleine, agrarische dorpjes de regio vormgaven. Er is dus een privatisering en capsulering merkbaar (76-80). Daarnaast bemerken Castiglioni en Ferrario ook de esthetische eigenschappen van deze stedelijkheid. De inwoners hebben niet het gevoel in een ‘landschap’ te wonen, ze ervaren het als noch stad noch platteland, eerder als een langgerekte *suburb*. De inwoners denken daarnaast niet over hun woonplaats na in termen van esthetiek, maar eerder aan de hand van pragmatische overwegingen (78-80).

De gasvormige toestand van stedelijkheid heeft een overwegend negatief imago. Verregaande decentralisatie en de ophoping van *urban sprawl* wordt niet alleen als lelijk en nefast voor het ‘platteland’ gezien, het overvloedige gebruik van de wagen veroorzaakt ook luchtvervuiling en fileleed. Daarnaast reduceert deze samenlevingsvorm sociale interacties en gemeenschapsvorming (Brueckner 161). Toch is deze vorm van stedelijkheid wijdverspreid en ook populair onder bepaalde bevolkingsgroepen, denk maar aan de verkavelingsvlaming. Sieverts spreekt van een mogelijke illustratie van het

'tucholsky'-principe: een simultaan verlangen naar het rurale en het urbane ideaal. De gasvorm kan gezien worden als een poging tot een verzoening tussen de participatie van het stedelijke leven en de rust van een meer rurale levenswijze: "It is the yearning for a combination of pastoral romanticism and the comforts of the city" (7). De gasvorm is aldus, zoals de andere vormen van stedelijke beleving, een ambivalent gegeven dat nog steeds nadrukkelijk aanwezig is in de stedelijke ervaring.

3.4. Plasmatische stedelijkheid

De laatste vorm van stedelijkheid, de plasmavorm, is tevens de meest recente en waarschijnlijk ook de meest merkwaardige, aangezien het een 'immateriële stad' behelst. Het stedelijke leven ondergaat een virtualisering door de talloze schermen waar we dagelijks mee in contact komen en de steeds in belang toenemende informatie- en transportnetwerken (Keunen 29).

In 1968 waarschuwde Melvin Webber al voor een aanstormende zogenaamde "post-city age" (535). Zijn hypothese was dat, als gevolg van de stijgende mobiliteit door innovaties in transport en globale communicatie, de welgestelde klasse in de toekomst overal zou kunnen wonen: in de stad, op het platteland of zelfs in een afgelegen berghut in de Pyreneeën. Hierdoor zou de stad in belang afnemen en uiteindelijk volstrekt overbodig worden, aangezien er geen nood meer zou zijn aan een centrale plaats die mensen groepeerde en informatie verzamelt, wat voorheen nodig was om de kosten te drukken (535-538). Vijftig jaar later lijkt zijn voorspelling niet te zijn uitgekomen, steden bestaan nog steeds en zijn, vooral in Azië en Zuid-Amerika, blijven groeien. Zijn stelling dat de functie en het belang van steden ingrijpend zou veranderen onder invloed van transport- en communicatietechnologieën is echter wel correct.

Manuel Castells spreekt zelfs van een nieuwe sociale structuur die ook de steden diepgaand doet veranderen: de "informational society", een samenlevingsvorm waar "the sources of economic productivity, cultural hegemony and political military power depend, fundamentally, on the capacity to retrieve, store, process and generate information and knowledge" ("European Cities" 560). Deze ontwikkelingen hangen ook nauw samen met het fenomeen van globalisering, waarbij ik de volgende definitie van globalisering hanteer: "a process of increasing interconnectedness and increasing awareness of the world as a single place" (Hodos 2). De economie wordt eveneens globaal, wat ook grootschalige migratie teweegbrengt en het belang van natiestaten afkalft (Castells

“European cities” 560-561). Deze nieuwe samenlevingsvorm correspondeert ook met een nieuwe spatiale logica, namelijk die van de *space of flows*: “the material support of simultaneous social practices communicated at a distance. This involves the production, transmission and processing of flows of information” (Castells, *The Rise of the Network Society* xxxii). Volgens Castells kleurt deze nieuwe maatschappelijke organisatie en haar spatiale logica de hedendaagse steden op dezelfde manier als het industriële tijdperk de moderne industriële metropool vormgaf (“European Cities” 560-561).

In tegenstelling tot wat Webber profeteerde, leidde dit niet eenduidig tot een decentralisatie en de dood van de stad. Er is eerder sprake van een paradoxale dubbelbeweging: de globalisering en technologische innovaties bewerkstelligen een simultaneïteit van centralisering en decentralisering. De nieuwe communicatiekanalen instigeren een “global village”, waar de *space of flows* regeert en waar plaats ondergeschikt is: informatie overstijgt grenzen en koppelt zich los van de specificiteit van ruimte (Castells, “European Cities” 559). Tegelijk leidt het tot een centralisering en een versterking van plaats in sommige gevallen. De *space of flows* heeft immers nood aan knooppunten om zich te organiseren, een functie die opgepikt werd door de business centra van grote metropolen (563). Denk bijvoorbeeld aan Wall Street in Manhattan of The City in Londen.

Saskia Sassen maakte een gelijkaardige beschouwing aan de hand van haar concept van “the global city”. Volgens haar leidde de globalisering van kapitaal enerzijds tot het vervagen van grenzen en de losmaking van plaats, maar ook tot een hernieuwd belang van centrale plaatsen (32). Vergelijkbaar met Castells stelt ze dat globale organisatiesystemen nood hebben aan knooppunten waar de globalisering kan worden “geproduceerd”: plaatsen met een accumulatie van informatie, technologische innovatie en financiële en legale diensten (32-35). *Global cities* zijn dan de metropolen waar dergelijke concentratie van voorzieningen te vinden zijn. Belangrijk is echter dat deze nieuwe vorm van centralisering fundamenteel anders is dan die van de industriële metropool, waar de stad het centrum was van de omliggende regio, terwijl het nu een kernpunt is van een globale economie en dus ontkoppeld is van de directe omgeving (38). De globale stad is aldus een plaats die tegelijk “placecentered” is, “in that it is embedded in particular and strategic locations”, maar ook “transterritorial because it connects sites that are not geographically proximate yet are intensely connected to each other” (39).

Wat Castells en Sassen beschrijven is een globalisering en virtualisering van de economie en productiewijzen, waardoor de stad en de samenleving in het postindustriële tijdperk ingrijpend transformeert. De publieke ruimte veranderde echter ook diepgaand door de stijgende invloed van technologie op het dagelijkse leven. De stad was bij uitstek de plaats waar nieuwe trends ontstonden, waar informatie kon worden opgedaan en het publieke debat werd gevoerd. Door de ontstedelijking van de moderniteit door de massamedia verloor de stad al haar functie van voornaamste generator van dynamieken op vlak van cultuur en levensstijl, maar door de veralgemening van de nieuwe communicatie- en informatiekkanalen, verloor ze ook haar functie als voornaamste plaats van publieke interactie (Laermans 15-16, 21). Deze functie is overgenomen door het internet, wat nu de primaire plaats is waar het publieke debat wordt gevoerd, waar men informatie kan vergaren en sociale contacten kunnen worden onderhouden (21). De publieke ruimte deterritorialiseerde dus eveneens, een internetconnectie is tegenwoordig voldoende om 'mee' te zijn (21-22). De opkomst van sociale media hebben dit alleen maar versterkt.

Wat betreft de effecten op het leven in de stad zijn de effecten van deze ontwikkelingen ambivalent. Sommige steden worden *global cities*, terwijl de meeste andere steden niet of in mindere mate aangesloten zijn op het globale netwerk, waarbij hun welvarendheid bepaald wordt door hun plaats in de globale hiërarchie (Castells, "European Cities" 566). Maar ook in de globale steden is het geschetste beeld ambivalent. Volgens Castells leidt de ongelijke verdeling van toegang tot de *space of flows* tot een "dual city", waar enerzijds een kosmopolitische elite thuis is, die in contact staat met de globale netwerken, maar waar anderzijds een grote groep stedelingen woont die daarvan uitgesloten is en in een poging om hun ruimte te beschermen van dergelijke globale en ongrijpbare krachten, terugvallen op 'tribalisme' en lokale cultuur, waardoor een schizofrene stedelijke structuur dreigt (566).

De plasmavorm van stedelijkheid hangt zodoende nauw samen met grote processen van globalisering en virtualisering. Tegelijk beïnvloeden deze ontwikkelingen de dagelijkse interacties en de stedelijke beleving. Het staat buiten kijf dat technologie en innovaties op vlak van communicatie en informatie een grote rol spelen in de samenleving, net als de toegenomen internationale mobiliteit. Hoe dit specifiek materialiseert in steden, die toch ook fysieke verankerde plaatsen blijven, vormt interessante materie om over na te denken.

4. De mediopolis reprise

In een vorige paragraaf had ik een eerste poging ondernomen om de mediopolis te definiëren. De mediopolis karakteriseerde ik als een concept dat de focus legt op de stedelijke beleving zoals die naar voren komt in de middelgrote stad. Centraal staat een dubbelzinnige houding tegenover de moderniteit. Enerzijds laat de middelgrote stad haar bewoners toe de moderniteit te beleven, zoals die zich in de moderne industriële metropool voor het eerst ontwikkelde, anderzijds kan de mediopoliet zich er ook van loskoppelen. Met andere woorden, de mediopolis faciliteert een juxtapositie en soms ook een spanningsverhouding tussen een stedelijke beleving waar geworteldheid en gemeenschap sterker benadrukt worden en een beleving waar het dynamische en ontwortelende ritme van de metropool centraal staat. De stedelijke beleving in de mediopolis wordt dus gekenmerkt door een fundamentele hybriditeit: ze staat in dialoog met de moderniteit en bemiddelt tussen verschillende stedelijke ervaringsmodaliteiten.

In het licht van de hierboven geschetste aggregatietoestanden, is het interessant om die hybriditeit nog eens op te pikken. De mediopolis kan geschetst worden als een stedelijke beleving die steeds verschillende aggregatietoestanden combineert wat leidt tot hybride vormen van stadsbeleving. In middelgrote steden komt deze hybriditeit bij uitstek naar voren. Zo kan een stad als Gent zich profileren als een stad die een aangename bemiddelingspositie bekleedt voor verschillende bevolkingsgroepen: het is een aangename woonstad geschikt voor gezinnen, aangezien de metropolitaanse culturele dynamiek gecombineerd wordt met een stedelijk ritme dat meer de nadruk legt op gemeenschap en burgerschap, maar ook aantrekkelijk voor studenten en creatievelingen, die uitgenodigd worden te proeven van een vloeibare metropolitaanse cultuur, maar ook kunnen genieten van de solide stedelijkheid en samenhangende ideeën van publieke discussiecultuur en Bildung die uitgedragen worden door de statige gebouwen in het historische centrum. Ook kan de inwoner van de buitenwijken of van de *urban sprawl* die de stad omringt, zich een echte Gentenaar en stadsbewoner voelen, onder meer door de beperkte afstand tot het stadscentrum. Daarnaast kan ook de plasmavorm gecombineerd worden met de solide stedelijkheid of de vloeibare vorm van de industriestad, denk bijvoorbeeld aan multinationals die zichtbaar zijn in het stadsbeeld of een geglobaliseerde

elite die internationaal geconnecteerd is en die mobiliteit verenigt met een geworteldheid op buurtniveau.

De mediopolis kan dus gezien worden als een medium tussen verschillende vormen van stedelijke beleving. In dat opzicht is het opportuun om even stil te staan bij wat de mediopolis kan betekenen tegenover enkele grote debatten over de hedendaagse stad. In de volgende twee paragrafen bespreek ik hoe de mediopolis zich verhoudt tegenover twee verstrengelde debatten: het debat rond de postmoderne stad en tegenover het fenomeen van globalisering en het tanende belang van ruimte dat daarmee gepaard zou gaan.

4.1. De mediopolis versus de postmoderne stad

De postmoderne stad lijkt – en hoe kan het ook anders – een dubbelzinnig gegeven. Hierbij moet een onderscheid gemaakt worden tussen het concept van de postmoderne stad enerzijds en de postmoderne blik op stedelijkheid anderzijds. Het idee van een postmoderne stad vertrekt vanuit de gedachte dat de stad van de late twintigste en eenentwintigste eeuw fundamenteel anders is dan de moderne industriële incarnatie van de stad (Kleniewski 4). Dit hangt vaak samen met het idee dat de samenleving in haar geheel de moderniteit voorbij zou zijn gegaan en momenteel in de postmoderniteit zou verkeren. Het doel van deze paragraaf is niet om te bepalen of de hedendaagse stad nu modern, laatmodern of postmodern is of om vast te stellen of het postmoderne nu een breuk met of een intensifiëring van het moderne betreft, maar eerder om te bekijken op welke wijze de notie van de postmoderne stad en de postmoderne blik op de stad de reikwijdte van het mediopolisconcept kunnen verbreden.

Zoals gezegd is het uitgangspunt van de postmoderne stad als een nieuwe categorie dat de stad in het postindustriële tijdperk een fundamenteel nieuwe gedaante zou hebben aangenomen. Hall e.a. spreken zelfs van een ‘derde urbane revolutie’, waarbij ze de eerste revolutie zien als het begin van stedelijkheid door de adoptie van een sedentaire levensstijl in Mesopotamië enkele millennia geleden en de tweede revolutie de urbaniseringsexplosie als gevolg van de industriële revolutie behelst (1). Deze derde urbane revolutie wordt gezien als het gevolg van de omvangrijke redistributie van economische activiteiten op wereldschaal en de globale groei van de dienstensector (ibidem). Het resultaat is een postmoderne stad van “ethnic enclaves, consumer niches

and taste communities, spun out across a decentred landscape where the boundaries between city and country are often hard to discern” (Hall e.a. 4).

Wat zijn nu de kenmerken van de postmoderne stad die het meest naar voren komen? Ten eerste wordt er een sterke nadruk gelegd op de centrumloosheid en fragmentering van de postmoderne stad: de stad heeft niet meer één kern, maar verschillende centra met een weinig samenhangende ruimtelijke organisatie (Kleniewski 5, Bakker 130, Cooke 340). Het prototype hiervan is Los Angeles, de stad die één centrumloze, langgerekte suburb lijkt waar de auto als vervoersmiddel domineert (Kleniewski 5, Wesselman 19). De postmoderne stad is echter niet enkel voorbehouden voor steden zoals Los Angeles, maar ook de industriële metropolen van weleer kunnen die centrumloosheid en fragmentering bekomen door onder andere de intense ‘verneveling’ en de proliferatie van zogenaamde ‘non-places’, een tweede kenmerk van de postmoderne stad (Wesselman 19-21).

‘Non-places’ zijn anonieme, identiteitsloze en herinneringsloze ‘plaatsen’, die overal ter wereld opduiken en identiek zijn aan elkaar. Voorbeelden zijn luchthavens en treinstations, hotel- en retailketens (Tambling 14), shoppingcenters en het snelwegennetwerk (Savage en Warde 74). Er is sprake van een “vliegveld- en snelwegarchitectuur” (Bakker 130) die dreigt de stad tot een anonieme, plaatsloze plaats te reduceren: “cities become anonymous, or identical” (Tambling 14). De specificiteit van plaatsen wordt uitgehold: “Once inside a shopping mall, or on a motorway interchange, one could be almost anywhere in the world; links to the other parts of the urban fabric seems tangential and haphazard” (Savage en Warde 74). Ook de alomtegenwoordigheid van mondiale ketens die steeds meer de winkelstraten van steden domineren draagt hierbij toe, de stadsgebonden winkels zijn steeds minder talrijk, waardoor de uniformiteit van het uitzicht van steden nog meer toeneemt (Bakker 131). In de postmoderne stad is de ‘genius loci’ verdwenen, de stad heeft niet meer de kenmerkende identiteit die op haar beurt ook de inwoners een identiteit verschaft. Steden en woonplaatsen zijn inwisselbaar geworden (136).

Een derde kenmerk van de postmoderne stad is de centrale plaats die consumptie inneemt in de stedelijke beleving. Uiteraard speelde consumptie ook al een grote rol in de moderne industriële metropool, denk bijvoorbeeld aan Walter Benjamins schets van de fantasmagorie van de koopwaar in het negentiende-eeuwse Parijs, waardoor we vooral kunnen spreken van een intensifiëring van consumptie in de postmoderne stad en niet

over een fundamenteel nieuw kenmerk (Savage en Warde 77). Waarschijnlijk komt de nadruk op consumptie ook sterker naar voren in de postmoderne stad omdat de postindustriële stad, in tegenstelling tot de industriële, geen traditionele locus van productie meer is (ibidem). In elk geval, de alomtegenwoordigheid van hyperconsumptie in het dagelijkse straatbeeld wordt gezien als kenmerkend voor de postmoderne stad, waar er geen plaats meer is om te ontsnappen aan de gecommuniceerde ruimte van de markt (Parker 140). Stedelingen zijn voornamelijk consumenten geworden (Hall e.a. 4) en de stad behoort hen niet meer toe, de straten zijn private shoppingcenters geworden, toegewijd aan consumptiegoederen en niet meer aan de gebruikers van de stad (Tambling 5).

Vaak wordt dit ook gekoppeld aan de opmars van citymarketing: steden worden 'verkocht' aan ondernemingen en aan toeristen (Cooke 340). Met andere woorden, de historische centra van steden worden 'geconsumeerd' door toeristen. Deze toeristen krijgen een coherent beeld van de stad voorgeschoteld, als een soort symbolische *commodity* (Parker 140). Het resultaat is een gecommuniceerde stad waar consumptie centraal staat: consumptie van goederen enerzijds, consumptie van plaats anderzijds. Henri Lefebvre sprak al, voor de opkomst van de postmoderne stad, over het duale karakter van de kapitalistische stad. Enerzijds is de stad een plaats van consumptie, anderzijds is er consumptie van plaats: mensen komen er om te consumeren, maar consumeren ook de ruimte (Lefebvre *The Right To The City* 170).

De postmoderne stad is dus een lege, 'plaatsloze' en generische plaats van consumptie geworden, bevolkt door 'non-places' en wereldketens. Op dit vlak is het interessant om de mediopolis hier eens naast te leggen. In de mediopolis is er meer ruimte voor geworteldheid en lokale verbanden, ligt er meer nadruk op de specificiteit van de ruimtelijke beleving en op stedelijke belevingen die zich loskoppelen van de moderniteit. Hierdoor lijkt dit op het eerste zicht te contrasteren met de postmoderne stad. Als we echter even teruggaan naar wat Henri Lefebvre zei over de vroegmoderne stad³, namelijk dat de gebruikswaarde van de stedelijke ruimte daar veel sterker was, kunnen we de mediopolis ook zien als een poging om die excessieve ruilwaarde van de hedendaagse stad te temperen door terug te grijpen naar de solide vorm van stedelijke beleving. De mediopolis en het cultiveren van alternatieve vormen van omgang met de stad kan een

³ Verwijzing nodig?

bemiddeling zijn tussen de consumptie en anonimiteit van de postmoderne stad en de vaste vorm van stedelijkheid, waar de gebruikswaarde van ruimte centraal staat, waardoor de stad ook weer 'geclaimd' kan worden door haar dagelijkse bewoners, in plaats van louter een *commodity* voor toeristen of een plaats van hyperconsumptie.

De postmoderne stad kan ook op een andere manier bevorderend werken voor het mediopolisconcept. In het begin van deze paragraaf maakte ik het onderscheid tussen de notie van de postmoderne stad en de postmoderne blik op de stad. Deze postmoderne blik op de stad, of *postmodern urban theory*, ontstond vanuit een noodzaak aan een nieuwe manier van denken over stedelijkheid, aangezien de moderne stadstheorie niet afdoende was om steden als bijvoorbeeld Los Angeles te bestuderen (Wesselman 19). Wat hier vooral interessant is dat deze visie een totaliserende blik op de stad verwerpt. Vroeger was men op zoek naar theorieën over de stadservaring die universeel geldend waren (Parker 148), maar de keerzijde daarvan is de neiging tot reductionisme en normativiteit (Cooke 332). De postmoderne blik wendt zich af van deze metanarratieven en focust op de verschillende werkelijkheden die simultaan bestaan in de stad (Cooke 335, Parker 148, Kleniewski 5). De postmoderne stad wordt dan gezien als een palimpsest van verhalen en geschiedenissen en de nadruk komt te liggen op de variërende, individuele ervaringen van stedelingen (Bentley 176). Deze blik op stedelijkheid kent verwantschap met de theorie van de aggregatietoestanden, die ook een kwalitatieve houding hanteert en het belang van de meervoudigheid van de stedelijke beleving onderstreept.

4.2. De mediopolis versus globalisering

Globalisering werd al kort besproken in de paragraaf over de plasmavorm van stedelijke beleving. Daar karakteriseerde ik globalisering als een proces waarbij kapitaal- en informatiestromen globaal worden, de mobiliteit intens toeneemt door innovaties op niveau van communicatie- en transportmiddelen en de samenleving, zoals Castells het stelt, een informatiesamenleving wordt. Hierbij heb ik ook aangeduid dat het belang van ruimte afneemt, maar paradoxaal gezien ook toeneemt in de grootste metropolen die knooppunten worden in een mondiaal netwerk. Deze knooppunten worden *global cities*, maar uiteraard kunnen niet alle steden deze hoogste rank aspireren (Hodos 3). Vandaar dat het interessant is om te kijken hoe de mediopolis zich hiertegenover verhoudt.

De steden die niet zo sterk geïntegreerd zijn in het globale netwerk, voelen echter ook de effecten van globalisering, maar de mondiale stromen manifesteren zich op een

verschillende wijze. Enerzijds zijn ze deels geconnecteerd op het globale netwerk, weliswaar in mindere mate dan de knooppuntsteden, anderzijds wordt hun ruimte gekenmerkt door het ontbreken van of de uitsluiting van dat globale netwerk. Wat dat laatste betreft, ontwikkelde Manuel Castells ook een tegenhanger van de *space of flows*, namelijk de *space of places*. De elites, macht en rijkdom bevolken de *space of flows*, terwijl de ervaring van het merendeel van de bevolking nog steeds sterk geworteld is in plaatsen, cultuur en geschiedenis (The Rise of the Network Society 446). Hun ervaring van ruimte is niet die van *flows*, zoals de kosmopolitische elite ze ervaart, maar gebaseerd op effectieve plaatsen (453). Castells illustreert zijn these met de Parijse wijk Belleville, maar zijn analyse is ook relevant voor de middelgrote steden, die geen knooppunten zijn in het globale netwerk, maar er ook in een bepaalde mate op aangesloten zijn. Castells beschrijft Belleville als een plaats waar immigranten en nieuwe middenklasse gezinnen samenleven en waar cultuur en geschiedenis nog sterk gelinkt zijn aan de ruimte (455). Zo stelt hij: “In Belleville, its dwellers [...] have constructed throughout history a meaningful, interacting space, with a diversity of uses and a wide range of functions and expressions” (456). Castells plaatst deze twee vormen van spatiale organisatie als tegenstellingen tegenover elkaar. Volgens hem leidt het divergeren van deze twee spatiale logica’s tot een structurele schizofrenie in de samenleving én is het noodzakelijk om bruggen te bouwen tussen de twee om dit te vermijden (458-459).

De mediopolis karakteriseerde ik eerder al als een soort van bemiddeling tussen verschillende vormen van stedelijkheid. Ook hier kan de mediopolis fungeren als een mediatie tussen de *space of flows* en de *space of places*. Dat moet trouwens niet gelimiteerd zijn tot middelgrote steden, ook in grote metropolen kan een vorm van de mediopolis bestaan als de inwoners mediëren tussen twee vormen van stedelijke beleving. In een onderzoek naar de transnationale mobiliteit en geworteldheid van hoge middenklasse managers in Parijs, Madrid, Milaan en Lyon komen Andreotti e.a. tot een gelijkaardige conclusie (23). Ze proponeren een “partial exit hypothesis” (26), waarbij deze individuen zich deels losmaken van hun buurt en er deels ‘blijven’. Zo haken ze in op de *space of flows* door hun kinderen naar een internationale school te sturen, transnationale relaties te cultiveren of internationale media te consumeren, maar kennen ze ook een sterke gebondenheid met hun buurt en woonplaats (26). Zo wordt de keuze voor de buurt om in te wonen vaak zorgvuldig gemaakt, zeker door managers die een goede kennis hebben van de stad. Deze individuen “are very outspoken about their desire to live in a

neighbourhood that has a certain feeling of community, to share a public space with others who appreciate the atmosphere of ‘neighbourhood’-‘quartier’-‘barrio’-feeling that is considered somehow lost in the modern city” (35). Daarnaast houden deze individuen ook van de onafhankelijkheid en anonimiteit die de grootstad verschaft én opereren ze op transnationaal niveau (35-39). Deze individuen lijken dus de vaste vorm van stedelijkheid, hier toegespitst op de convivialiteit van het buurtleven, te combineren met de anonimiteit van de vloeibare metropool én met de transnationale mobiliteit van de plasmavorm van stedelijkheid.

Deze twee voorbeelden tonen aan dat de invloed en het effect van globalisering op de stedelijke beleving niet eenduidig is. Hedendaagse stedelingen mediëren tussen verschillende vormen van stedelijke ervaring, waarbij de mediopolis als concept bemiddelend kan optreden.

4.3. Conclusie

Na deze korte bespreking van hoe de mediopolis zich verhoudt tegenover deze recente debatten en ontwikkelingen, kan gesteld worden dat de mediopolis met nog wat extra betekenissen kan worden opgeladen. De mediopolis kan, als gevolg van de hybriditeit van stadsbeleving, optreden als een instrument van bemiddeling en tempering. Zo kan men door het kanaliseren van de solide stedelijkheid van de vroegmoderne stad, de excessieve consumptie en ‘plaatsloosheid’ van de postmoderne stad counteren. Ook de toenemende consumptie van plaats en ruimte kan uitgedaagd worden door terug te grijpen naar vormen van stedelijke beleving waar de gebruikswaarde van de ruimte centraal staat. Het kan ook een poging zijn om de stedelijke openbaarheid te herschapen, opdat men als reactie op de privatisering van de openbare ruimte zich niet enkel terugtrekt in de privésfeer (Bakker 189-193). Daarnaast kan het ook een manier zijn om de stad terug te ‘claimen’ als een plaats om te wonen en leven en niet enkel als een commodity voor toeristen. Tenslotte, tegenover globalisering en de stijgende mobiliteit kan de mediopolis ook fungeren als een instrument om te bemiddelen tussen de ahistorische *space of flows* en de geankerde *space of places*. Centraal in het mediopolisconcept staat dus de hybriditeit van de stedelijke ervaring: verschillende stedelijke belevingen worden gecombineerd en genegotieerd.

Deel II: De (middelgrote) stad en literatuur

In deel I besprak ik de theoretische achtergrond bij de middelgrote stad, waaronder het groeiparadigma en de theorie van de aggregatietoestanden. Daarnaast besprak ik ook de vele betekenissen die de mediopolis met zich meedraagt en hoe dit zich verhoudt tot hedendaagse debatten over stedelijkheid. In dit deel focus ik echter op de literaire kant van de zaak. Ik bespreek eerst de meerwaarde die literaire benaderingen van de stad kunnen hebben voor het debat rond stedelijkheid. Vervolgens geef ik een kort overzicht van de geschiedenis van het stadsverhaal, waarna ik mijn corpus bespreek wat betreft selectie en algemene kenmerken. Tenslotte introduceer ik twee concepten die ik als een soort van methodologisch werktuig hanteerde bij de analyse van de concrete kortverhalen.

5. Stadsliteratuur: unieke blik op stedelijkheid?

De vraag die centraal staat in dit onderdeel is: welke meerwaarde biedt stadsliteratuur bij de studie van stedelijke beleving? Wat is uniek aan de literaire blik op stedelijkheid? Welke bijdrage kan het bieden die elders niet of moeilijker gevonden kan worden?

Ten eerste verschilt literatuur van empirische benaderingen die focussen op economische factoren, groei of demografie door de subjectieve beleving van de stad op de voorgrond op de voorgrond te plaatsen (Preston en Simpson-Housely 1, Donald 179). Literaire stedelijkheid benadrukt immers de menselijke en individuele ervaring van het stadsleven: “Cities thus become more than their built environment, more than a set of class or economic relationships; they are also an experience to be lived, suffered, undergone” (Preston en Simpson-Housely 2). Stedelijkheid is meer dan de materiële werkelijkheid, het omvat ook onder meer de geleefde ervaring, innerlijke reacties op de ruimte, projecties op de ruimte en herinneringen (Donald 179-180). Op die manier kunnen literaire representaties het debat rond stedelijkheid aanvullen: de meervoudigheid van de beleving van de stad kan geëxploreerd worden in literatuur en op zijn beurt meer inzicht verschaffen in de stedelijke ervaring (Preston en Simpson-Housely 7-13).

Ten tweede dient de uniciteit van de literaire vorm te worden erkend. Literaire stadsverhalen verschillen immers van journalistieke verslagen, ze pretenderen geen objectiviteit en de vorm speelt uiteraard een grotere rol: “to write a novel, after all, is to re-create the world from a highly colored point of view—inevitably, that of the novelist,

and, often, that of the principal character as well,” (Alter x). In literatuur ontstaat het stadsbeeld meestal vanuit een individuele ervaring, wat Alter “experiential realism” noemt: “the practice of conducting the narrative more and more through the moment-by-moment experience—sensory, visceral, and mental—of the main character or characters,” (ibidem). Daarbij komt de klemtoon dus te liggen op de unieke, individuele ervaring van de verteller of personages, wat uiteraard ook betekent dat deze ervaring gekleurd zal zijn door het individu, een gegeven waar steeds rekening mee moet worden gehouden bij het lezen van stadsverhalen.

Daarnaast is het ook aangewezen te herhalen dat de relatie tussen stedelijkheid zoals ze gerepresenteerd wordt in de literatuur en de effectieve materiële stad geen eenvoudige een-op-een verhouding is. De literaire tekst is immers steeds een mediatie van een werkelijkheid die nooit alomvattend kan zijn (Finch e.a. 17-18). De literaire tekst is dan ook geen louter documentaire weergave (McNamara 5), maar constitueert mee de stad (Donald 185). Er moet dus steeds rekening gehouden worden met de ‘literaturnost’ van de stad in literatuur (Finch e.a. 18). Literaire stadsbeelden bevinden zich dus eerder op het niveau van de verbeelding dan op het niveau van de materiële werkelijkheid.

De klemtoon op de individuele ervaring van de stad leidt er ook toe dat er ruimte is voor individuele evaluaties van de stad, de verbeelding van de stad en de stedelijke beleving. Literaire stadsverhalen kunnen dus ook op een unieke manier (en dus verschillend van journalistieke benaderingen) reflecteren over de stad en stadsbeelden: “the representation of the city in literature is not only a reflection of, but also a reflection on the city” (Wesselman 7). De verbeelding van de literaire stad laat dus toe om de subjectieve en sociale ervaring van het stadsleven te verkennen, waarbij de literaire stad meer is dan een loutere representatie, maar een dialoog kan constitueren met de ‘werkelijkheid’ (Brooker 1-2). Tenslotte zijn literaire representaties ook onderhevig aan de traditie van het stadsverhaal in literatuur, wat ik in het volgende onderdeel bespreek.

6. De stad in literatuur: een beknopt overzicht

De stad en literatuur kennen een lange verstrengelde geschiedenis. Al heel vroeg fungeert de stad als een belangrijk symbool in de literatuur, bijvoorbeeld al in de Bijbel met de oppositie Jeruzalem-Babylon of in kerkvader Augustinus' *De Civitate Dei* (Preston en Simpson-Housley 2). Vaak stond de stad dan symbool voor ofwel een droom van een utopische gemeenschap, zoals bijvoorbeeld in Thomas More's *Utopia*, ofwel als de belichaming van al het kwade dat de maatschappij rijk was, zoals bijvoorbeeld Babylon afgebeeld wordt als een plaats van corruptie, wreedheid en perversie (ibidem; Van der Thüsen 1-2).

Het belang van de stad in literatuur nam toe in tandem met de ontketende urbanisering als gevolg van de industriële revolutie. Het ontstaan van de moderne metropolis luidt een nieuw hoofdstuk in: in de realistische roman wordt de stad immers meer dan een symbool of een achtergrond waar een verhaal zich afspeelt, maar treedt ook op de voorgrond als een actor (Wesselman 7). Voorbeelden zijn het Londen van Charles Dickens en het Parijs van Émile Zola en Honoré de Balzac (ibidem). In deze verhalen wordt de stad immers voorgesteld als een machtige moderniseringsmachine die het individu in haar greep houdt (Keunen e.a. 250). Op formeel vlak wordt vooral de link tussen de opkomst van de stad en de opkomst van de roman benadrukt. De realistische roman bleek een uitstekend vehikel om de eigentijdse stadservaring, met al haar uitdagingen en spanningen, te verhalen (Preston en Simpson-Housley 6). Literatuur werd aldus beïnvloed door het stijgende belang van de stad, als gevolg van de exploderende urbanisatie en als metonymie voor de processen van modernisering.

Begin twintigste eeuw kent de stadsliteratuur haar hoogtepunt, enerzijds door het grote aantal gepubliceerde stadsromans in de jaren twintig en dertig (Tygstrup 226), anderzijds door de formele, esthetische wisselwerking tussen het modernisme en de stadservaring (Bailey 734). In het literaire modernisme spelen steden zoals Parijs, Londen, Berlijn en New York een hoofdrol, waarbij de stad het subjectieve leven van de stedelingen sterk kleurt (ibidem). Om de formele link tussen stad en literatuur te onderstrepen, maakt Tygstrup een onderscheid tussen "narrated cities" en "urban narratives", waarbij de eerste categorie bestaat uit verhalen waarbij de stad een soort context vormt waar de verschillende verhaallijnen elkaar kruisen, terwijl de categorie van de "urban narratives" de stad incorporeert als vorm en techniek van representatie,

aangezien het modernistische stadsschrijven een zoektocht is naar de representatie van de stedelijke realiteit (228-229). De stedelijke conditie en literatuur worden hierdoor ook internationaal: de band met de natiestaat neemt af, de stad heeft immers meer gemeenschappelijk met andere steden dan met het omringende platteland (225-226). Een specifiek stedelijke beleving en subjectiviteit wordt dus ontwikkeld in de modernistische stadsliteratuur, wat ook steeds gekoppeld wordt aan de ideeën van moderniteit en vooruitgang (Keunen e.a. 250).

In de laatmoderne literatuur verandert de gewichtigheid van de stad en de stedelijke beleving. Steden zijn nog steeds de geprefereerde locus van verhalen, maar functioneren niet meer op dezelfde manier binnen de verhaalwereld (Keunen e.a. 247-248). Als gevolg van de veralgemening van stedelijkheid en moderniteit, vertolken steden in de literaire verhaalwerelden niet meer de actieve rol van weleer. Doordat de moderniteit veralgemeend is, verloor de stad haar status als voorhoede van de moderniteit (256). Met andere woorden, representaties van stedelijkheid in de laatmoderne periode berusten niet meer op de zogenaamde grote verhalen van modernisering en vooruitgang – met al de subjectieve gevolgen inclusief (249-250). In plaats daarvan verschenen meer fragmentarische representaties van stedelijkheid, met een focus op sociale groepen en specifieke delen van de stad (255). Dit past bij de postmoderne blik op stedelijkheid, die ik hierboven al besprak. De focus verschuift van metanarratieven naar fragmentarische weergaven van de stad, waar de klemtoon ligt op de pluraliteit van geleefde ervaringen in de stedelijke omgeving.

7. Citybooks: enkele beschouwingen

Zoals eerder aangegeven, zal ik de in het eerste deel besproken theorie en concepten aan de literaire praktijk toetsen. Specifiek gebruik ik hiervoor de zogenaamde citybooks. Citybooks is een project van het Vlaams-Nederlands culturele huis deBuren, waarbij schrijvers op residentie worden gestuurd naar een stad, waarover ze dan een kort stuk schrijven. Meestal is dit een kortverhaal, maar het kan ook een essay of een reeks gedichten zijn (“Over citybooks”, citybooks.eu). Alle citybooks zijn gratis online te lezen of te beluisteren als een audioboek. Tevens worden alle citybooks vertaald in het Nederlands, Engels, Frans en de lokale taal (*ibidem*). In 2018 zijn er al citybooks gemaakt over 27 steden, zowel in Europa als daarbuiten (“steden”, citybooks.eu).

De steden die ik selecteerde voor mijn corpus zijn Graz (Oostenrijk), Gent, Antwerpen (België), Münster (Duitsland), Utrecht, Haarlem (Nederland) en Lublin (Polen). Bij de samenstelling van mijn corpus werd ik vooral geconfronteerd met de volgende vragen: welke steden kwalificeren als middelgrote steden? Welke steden kunnen een mediopolis zijn? Welke criteria hanteer ik om een selectie te maken? Ten eerste maakte ik de keuze om enkel Europese steden te bespreken, aangezien de middelgrote stad als een typisch Europees fenomeen beschouwd wordt. Daarnaast kan er op kwantitatief vlak naar bevolkingsaantallen gekeken worden, maar zoals ik eerder al besprak, zijn dergelijke criteria vaak arbitrair en snel achterhaald. Desondanks heb ik er toch voor gekozen om de bevolkingsgrootte losweg als één leidraad te hanteren. Alle steden die ik heb geselecteerd hebben een populatie tussen de 157.900 en 513.600 inwoners.⁴ Ik heb bij de selectie evenwel geen strikte boven- en ondergrens gehanteerd, maar eerder intuïtief geredeneerd. De redenering is dan dat een middelgrote stad groot genoeg moet zijn om een zeker stadsgevoel te kunnen opwekken en de ontwikkeling van subculturen en een creatieve klasse te kunnen ondersteunen. De bevolkingsaantallen laten dus een zekere diversificatie en heterogeniteit toe, maar zijn anderzijds veel minder dan de miljoenensteden zoals Parijs of Londen, waardoor de stedelijke beleving op zijn beurt ook verschilt. Het gevolg is dat kleine steden zoals Oostende en Ieper, waar ook citybooks over bestaan, geen deel uitmaken van mijn corpus.

⁴ De exacte data: Haarlem: 157900 (census 2015), Gent: 253300 (census 2015), Graz: 274200 (census 2015), Münster: 299700 (census 2013), Utrecht: 338500 (census 2015), Lublin: 341700 (census 2014), Antwerpen: 513600 (census 2015). Alle data komt van <http://population.city/>

Naast de kwantitatieve richtlijn, is mijn selectie ook kwalitatief onderbouwd. De steden die ik heb gekozen zijn allemaal oude steden met een rijke geschiedenis. Ze hebben middeleeuwse wortels, zijn meestal universiteitssteden en het roemrijke verleden is vaak af te lezen uit het historische centrum. Zo was Graz van de 15^e tot de 17^e eeuw de verblijfplaats van de Habsburgse keizers, wat zich vertaalt in de architectuur (“Austria” 22). Andere steden zoals Gent, Antwerpen, Utrecht, Lublin en Münster kenden hun bloei door hun rol in de internationale handel in de middeleeuwse en vroegmoderne periode (“The Netherlands” 412, “Germany” 210). Haarlem was dan, net zoals Graz, een cultureel centrum in de vroegmoderne periode (“The Netherlands” 415). De geselecteerde steden hebben dus een geprononceerd verleden dat nog sterk aanwezig is in de stad, huisvesten een of meerdere universiteiten en zijn aldus een goede voedingsbodem voor de zogenaamde *creative class*.

In totaal bespreek ik veertien kortverhalen. De keuze was deels pragmatisch gestuurd, aangezien ik de teksten diepgaand wilde bespreken en dus het aantal wou beperken. Daarnaast speelden er ook inhoudelijke overwegingen mee. Niet alle teksten van elke stad waren even bruikbaar voor een analyse gericht op de verbeelding van de middelgrote stad. In sommige kortverhalen kwam de stad immers nauwelijks aan bod of vormde ze slechts aanleiding tot een strikt persoonlijk relaas. De teksten die ik geselecteerd heb kunnen stuk voor stuk interessante inzichten opleveren. Daarnaast zijn ze ook allemaal (grotendeels) in prozavorm.

Daarnaast zijn deze stadsteksten natuurlijk deels beïnvloed door de opdracht van de Buren. Interessant daarbij is de focus die de Buren zelf qua keuze van steden. Zo stellen ze expliciet dat het project wil scherpstellen op de “niet voor de hand liggende steden” (“over citybooks”, citybooks.eu). Deze niet voor de hand liggende steden zijn vaak middelgrote steden, met middeleeuwse wortels en een rijk verleden, maar die in de schaduw staan van grotere metropolen of hoofdsteden, wat dit corpus interessant maakt voor onderzoek naar de literaire beleving van de middelgrote stad. Daarnaast wordt vermeld dat het doel van de teksten is om kennis te maken met “interessante steden” en te “reizen zonder je te verplaatsen” (ibidem). De citybooks zijn dan ook een soort van reisverhalen, waarbij de auteurs uitgenodigd werden om een onbekende plaats in literaire vorm over te zetten opdat de lezer de stad kan ervaren zonder er effectief te zijn. Op uitzondering van twee teksten die geschreven zijn door inwoners van de stad zelf, bestaat het corpus (in theorie alleszins) dus uit dergelijke reizigers die de stad

observeren, maar natuurlijk speelt artistieke vrijheid en de individuele ervaring een grote rol.

Die verwachtingen afkomstig van de opdracht en de conventies verbonden aan een reis- en stadsverhaal komen soms ook aan bod in de citybooks zelf. Zo zijn er enkele metareflecties te vinden over het schrijven van het verhaal. In *Eclips* reflecteert de verteller bijvoorbeeld over het genre van het literaire stadsverhaal. Voor haar residentie in Gent had ze zich ingebeeld dat ze “lange wandelingen zou maken, iedere dag een boek zou lezen, in de avonden zou schrijven. Rust en tijd om na te denken. In plaats daarvan slaap en tril ik voortdurend” (Weijers, *Eclips*). Uiteindelijk doet ze bijna niets en heeft ze nauwelijks energie of zin om de stad te ontdekken, totdat ze een gat in het plafond ontdekt, wat haar nieuwe energie bezorgt: “voor het eerst sinds ik hier ben voel ik me een waardige resident, een schrijver die de stad op zijn particuliere, schrijversachtige manier ontdekt” (ibidem). Deze quote toont aan dat er met het genre van het stadsverhaal, of het reisverhaal, verwachtingen en conventies gepaard gaan.

In de citybook van Annelies Verbeke over Gent, waar ze woont, verzeilt de verteller in een impasse bij het schrijven van haar stadstekst:

Moet de auteur de stad opnieuw fouilleren, haar zakken doorzoeken, randen aftasten, dubbele bodems ontdekken om er een citybook over te schrijven? Moet zij tijd spenderen in volkscafés waar ze anders nooit komt, en met de stamgasten praten? Iets met kerkhoven? Huurhuizen, autoverkopers, sportcentra? [...] De mogelijkheden verwarren de auteur. Een onbekende stad zou haar met een alledaags voorval of een vluchtige klucht aan het schrijven zetten. Ze kan niet doen alsof ze Gent niet kent.
(Verbeke, *Woonplaats*)

Hiermee toont de verteller aan hoe het schrijven van een kortverhaal over een onbekende stad, vanuit het perspectief van de reiziger, vaak een specifieke insteek kent en uiteindelijk ook oppervlakkiger is dan het perspectief van de inwoner. Het is aldus aangewezen om de specificiteit van het genre en literaire representaties steeds in acht te nemen.

8. Representaties van de middelgrote stad/mediopolis

In de bespreking van literaire representaties van 'second cities' – waaronder ook de middelgrote steden vallen – onderscheidt Keunen twee manieren van representeren. De eerste manier waarop deze steden uit de tweede lijn geportretteerd worden herinnert aan de manier waarop de hoogmoderne stadsromans stedelijkheid karakteriseren: de stad als locus van moderniseringsprocessen. De stad wordt getypeerd aan de hand van referenties aan grootte, dichtheid en heterogeniteit, net zoals traditioneel het geval is bij representaties van wereldsteden en de industriële metropolen (31-32). Op die manier wordt er in feite geen onderscheid gemaakt tussen grote en middelgrote steden: de stad is een belichaming van het groei-model, de stedelijke beleving is overal identiek en leidt tot een anonieme, technologische en rationeel geordende samenlevingsvorm (34).

De tweede vorm van representatie toont echter de hybriditeit die ik al besprak als kenmerkend voor de mediopolis. Er wordt namelijk ingezoomd op het feit dat sommige steden, naast de metropolitaanse beleving, de neiging hebben om tradities van de vaste vorm van stedelijkheid te behouden en zelfs te cultiveren. In deze representatie komt de juxtapositie van verschillende stedelijke belevingen naar voren: de beleving van de metropolitaanse moderniteit en de loskoppeling daarvan door geworteldheid meer centraal te stellen (35-36).

Er is dus sprake van een spanningsverhouding tussen twee paradigma's over de stad: enerzijds het traditionele grootstadsverhaal en anderzijds de hybriditeit van de stedelijke beleving. Deze spanningsverhouding is dan ook wat ik wil onderzoeken in stadsteksten die specifiek middelgrote steden behandelen. Dit wordt ook gekoppeld aan de voorgaande paragrafen: hoe wordt stedelijkheid in de mediopolis gerepresenteerd? Maar daarnaast ook: hoe dragen deze representaties bij tot een rijkere visie en begrip van de stedelijke beleving in de mediopolis? Om dit concreter te maken plaats ik twee concepten tegenover elkaar, die fungeren als werktuigen om de kortverhalen te analyseren: een fantasmagorische benadering, meestal gelinkt aan het idee van de grootstad en een privilegiëren van het alledaagse. Aan de hand van deze concepten wil ik de spiegelingen van en de bespiegelingen over middelgrote stedelijkheid in literaire representaties analyseren.

8.1. De fantasmagorische benadering

Een fantasmagorische blik op de stad wordt meestal verbonden met representaties van metropolen. Daarnaast is het ook nauw verbonden met het groeiparadigma, of kan het gezien worden als een uitvloeisel daarvan. De ‘stad’ wordt gevisualiseerd als een grootstad en de plaats waar de moderniteit zich ontwikkelde: “modern leven is stadsleven is grootstadsleven” (Laermans 15). De dominante verbeelding van de stad is de moderne, industriële stad die ruwweg vanaf 1820 tot 1970 bestond en de locus van de modernisering was (Gold 150). Over het einde van de moderne metropolis, of zelfs de stad in het algemeen, bestaat echter veel debat. Hier wil ik het dan ook niet over de historische incarnatie van de moderne metropolis hebben, maar doel ik eerder op een bespreking van het dominante stadsbeeld. Ook al is de moderne metropool al enkele keren doodverklaard, in de verbeelding leeft ze lustig verder.

Om duidelijk te onderstrepen dat het om een denkbeeldige constructie gaat (die weliswaar materiële of reële gevolgen kan hebben), hanteer ik het concept ‘fantasmagorie’. Dit begrip werd geïntroduceerd door Karl Marx, maar dankt haar canonisering vooral aan het werk van Walter Benjamin. Een fantasmagorie was oorspronkelijk een vorm van negentiende-eeuws amusement: een ‘toverlantaarn’ die toeliet om figuren te projecteren op een scherm en een soort schimmenspel te creëren, waarrond voorstellingen opgebouwd werden (Tambling 9). Marx, en later ook Benjamin, gebruikte het begrip metaforisch om het ‘fantastische’ en ‘illusoire’ karakter van de commodity aan te duiden (ibidem). Bij Benjamin kreeg de moderne stad ook een fetisjkarakter; hij ontdekte in de passagen, Haussmannboulevards en warenhuizen van Parijs een fantasmagorie van modernisering en vooruitgang (Moore 62). De industriële, kapitalistische stad presenteert alles als “new, fashionable and desirable – as progressive, happening, groovy, now, hip” (Hetherington 190-191). De fantasmagorie van de stad is dus een droombeeld en een wensbeeld gekoppeld aan ideeën en dromen van vooruitgang. De moderne metropolis werd immers gezien als de lokaliteit waar de nieuwste golven van moderniseringsprocessen zich introduceerden in de samenleving (Gold 151). Met andere woorden, “de metropool veranderde zo in een krachtig embleem van modernisering” (Laermans 11). Dit wordt uiteraard ook gekoppeld aan de subjectieve en sociale ervaring van de grootstad, dat ik hierboven al besprak.

De grootstad wordt bovendien niet enkel gezien als de plaats waar technologische of objectieve vernieuwing een nieuwe subjectieve dynamiek genereert, het is ook de

ruimte waar culturele en artistieke innovaties ontstaan: “the city remains a furnace of individual creativity and innovation, with music, art and culture, literature, fashion, media, science and technology indelibly associated with the contemporary city” (Hall e.a. 2). Volgens Iain Chambers wordt hedendaagse cultuur zelfs gezien als synoniem met het stadsleven: de stad is het toneel waarop de hedendaagse cultuur zich ontwikkelt, maar is er ook intrinsiek mee verbonden (17). De stad is dus niet alleen decor, maar ook een actor in de moderne cultuur die mee de koers bepaalt. Chambers vat de vernieuwende kracht van de metropolis als volgt samen: “It elicited the novel aesthetics of shock, not contemplation. The harmony of the community was replaced by the incommensurable variety of the metropolis” (20). Kenmerken zoals schok, snelheid en oneindige verscheidenheid kleuren dus de metropolitaanse beleving.

De fantasmagorie van de metropolis bestaat dus uit verschillende elementen: de grootstad is de plaats waar de moderniteit het hevigst is, waar de vernieuwingen ontspruiten, waar vooruitgang geboekt wordt, waar de anonieme massa enerzijds tot vervreemding en een blasé-attitude leidt, maar anderzijds ook een gevoel van vrijheid en bevrijding opwekt, waar artistieke en culturele innovaties ontstaan, waar vluchtigheid en het nieuwe domineren... En het dominante motto hierbij is natuurlijk: hoe groter de stad en hoe belangrijker de stad in de wereldorde, hoe sterker deze kenmerken zullen doorwegen en hoe invloedrijker de stad zal zijn. In kunst en literatuur blijft deze beeldvorming doorleven: “certainly, the city is already an object of nostalgia, the site of the imaginary, of visual, literary and intellectual aesthetization” (Chambers 197).

Tenslotte kunnen we ook bemerken dat een fantasmagorische benadering van de stad, dat wil zeggen, wanneer de stad benaderd wordt via droom- en wensbeelden, misschien niet enkel exclusief voor de grootstad weggelegd is. Misschien bestaat er ook zoiets als de fantasmagorie van de mediopolis, waar de middelgrote stad als middelpunt tussen verschillende stedelijke belevingen ook een ideaal karakter krijgt.

8.2. Het alledaagse

Auteurs en academici zoals Georges Perec, Henri Lefebvre en Guy Debord, die benadrukt hebben dat het stadsleven in de laatmoderne tijd een fantasmagorie of een belichaming van de spektakelmaatschappij is geworden, plaatsten daartegenover vaak een grote focus op het alledaagse (Brown 77, Tambling 3-5). Zo ontwikkelde Perec de term ‘infra-ordinaire’ om datgene aan te duiden wat vaak geen of alleszins minimale aandacht krijgt:

het alledaagse, het banale, datgene wat niet interessant genoeg lijkt om te bestuderen (Perec 177, Bou 11). Hij contrasteert dit met de gebeurtenissen die beschreven worden in dagbladen, die volgens hem helemaal niet dagdagelijks zijn:

The daily papers talk of everything except the daily. The papers annoy me, they teach me nothing. What they recount doesn't concern me, doesn't ask me questions and doesn't answer the questions I ask or would like to ask. What's really going on, what we're experiencing, the rest, all the rest, where is it? How should we take account of, question, describe what happens every day and recurs every day: the banal, the quotidian, the obvious, the common, the ordinary, the infra-ordinary, the background noise, the habitual? (Perec 177)

Perec lokaliseert het meest belangwekkende en fascinerende van het menselijke leven dus in het alledaagse en niet in de grootse dromen en fantasmagorieën. Ook Guy Debord en de situationisten in het algemeen plaatsten de dagelijkse beleving in de stad tegenover de spektakel- en consumptiemaatschappij, bijvoorbeeld met hun techniek van de *dérive*, waarbij ze nieuwe manieren zochten om met de stad om te gaan en nieuwe belevingen te kunnen articuleren (Brown 81). Het concept van het alledaagse is tevens ook nauw verbonden met de stad: de stad geeft vorm aan het alledaagse en vice versa (75-76). Dit kan goed waargenomen worden in het werk van Henri Lefebvre, waarvan ik al *The Right to The City* besprak, wat zijn interesse voor de stad aantoont, maar daarnaast schreef hij ook *Critique of Everyday Life*. Voor Lefebvre is het dagelijkse leven een cruciaal gegeven in de beleving van de stad, een focus op het dagdagelijkse reveleert hoe de ruimte in de stad gebruikt wordt, wie ze toebehoort of hoe dit gecontesteerd kan worden, om maar enkele voorbeelden te noemen (Tambling 3, Harvey x).

Een focus op het alledaagse laat toe om belevingen en ervaringen in kaart te brengen die anders onder de radar blijven. Zoals Perec al aantoonde met zijn opmerking over de dagbladen, namelijk dat ze over alles rapporteren behalve het dagdagelijkse, is het standaard vertrekpunt eerder een focus op het uitzonderlijke, het buitengewone en het merkwaardige, waardoor het 'endotische' (een term gemunt door Perec als tegenpool van het exotische) ongezien blijft (Bou 173). Op die manier wordt het alledaagse conceptueel soms gebruikt om die 'vergeten' verhalen, getuigenissen en ervaringen terug naar de oppervlakte te brengen, bijvoorbeeld door sociale historici die op zoek gingen naar het leven van de 'gewone mens', dat steeds verborgen bleef onder de verheven gebeurtenissen van de elites (Highmore 1-2). Een focus op het alledaagse levert daarnaast

ook een andere soort kennis op, aangezien de nadruk niet gelegd wordt op de grote gebeurtenissen en verhalen, maar op micro-analyses met als middelpunt: “the agency of individuals in daily life, forms of resistance or non-conformity to social structures, a stress on feelings and experience” (Highmore 5).

Dit microperspectief deelt de studie van het alledaagse ook vaak met literaire en andere artistieke representaties. Zo gebruikt Perec ook literatuur om het banale en alledaagse te analyseren, zoals bijvoorbeeld in *Tentative d'épuisement d'un lieu parisien*, waar hij probeert het dagelijkse leven in een buurt in Parijs te representeren. Algemener kan gesteld worden dat literatuur een diepgaande verstrengeling kent met het dagelijkse leven, literaire werken zijn vaak exploraties van het dagdagelijkse om zelfs een “literary phenomenology of modern life” uit te tekenen (Highmore 20). Door de intense verwevenheid van moderniteit en stedelijkheid, speelt het beschreven dagelijkse moderne leven zich meestal af in de stad, maar wordt door de focus op het alledaagse de nadruk vaak gelegd op de meer subjectieve individuele en collectieve stadservaring in plaats van op grote, empirische, macromodellen (Preston en Simpson-Housley 1).

Literaire representaties van steden kunnen in dat opzicht een instrument zijn om de geleefde ervaring van hedendaagse stedelijkheid te reveleren, als een soort van literaire getuige die de diversiteit van de stadservaring kan verwoorden of weergeven (Preston en Simpson-Housley 13). Meestal gebeurt dit via de ervaring van het individuele subject, maar dit wordt ook ingekaderd in bredere maatschappelijke processen: “everyday life is a fabric of ways of being (before being a set of second order effects) and that, on the other, the modalities of lived experience belonging to each inhabitant do indeed participate in a community of meaning. Beyond the I, there is undoubtedly a we, which expresses itself in everydayness” (Augoyard 5).

8.3. Conclusie

Door deze twee concepten, die ietwat tegenover elkaar staan, te hanteren bij de lectuur van de specifieke stadsteksten kan de stedelijke beleving in literatuur geanalyseerd worden. De analyse is bijgevolg ook tweevoudig. Enerzijds laat het fantasmagorieconcept toe om te onderzoeken op welke wijze het groeiparadigma en de grootstadsmythologie uitgedrukt worden in literaire teksten. Anderzijds kan een focus op het alledaagse scherpstellen op andere, afwijkende of minder vaak besproken fenomenen in de middelgrote stad. De benadering door de verteller én de registratie van stedelijke

fenomenen komen dus beide aan bod, alsook de spanningsverhouding die daartussen kan bestaan.

Deel III: analyse van de citybooks

9. Fantasmagorische benaderingen

9.1. “De stad is klein, mijn geest is groot”⁵: benaderingen vanuit het groeiparadigma

Een fantasmagorische benadering van de stad wordt meestal gelinkt met het grootstadsverhaal. Vanuit die optiek is het interessant te bekijken hoe de citybooks middelgrote steden benaderen. Enkele citybooks doen dit vanuit een impliciet groeimodel of een fantasmagorisch idee van de grootstad, de manier waarop verschilt echter van verhaal tot verhaal.

Een fragment uit citybook van Annelies Verbeke vormt een goede inleiding tot de problematiek. Het is evenwel slechts een deel van het kortverhaal, dat bestaat uit een lange reflectie over de verschillende facetten van de stad. De verteller is zelf inwoner van Gent: “Ze woont er sinds dit jaar net meer dan de helft van haar leven,” (Verbeke, *Woonplaats*). Een paragraaf is gewijd aan het imago dat Gent heeft bij haar vrienden uit Brussel, die vanuit het metropolitaanse referentiekader naar de middelgrote stad kijken:

Vrienden, vooral Brusselse vrienden, ergeren de auteur wanneer zij zich hoogmoedig uitlaten over Gent. Te Vlaams, te braaf, te schoon, te klein, te politiek correct; de auteur vindt het puberaal een stad op basis van vuil en gevaar hoger te waarderen. Er wonen honderd zestig nationaliteiten in Gent en de inwoners stemmen niet Vlaams-nationalistisch. Laatst vroeg een Brusselse of er eigenlijk wel onafhankelijke boekhandels bestonden in Gent. De auteur windt zich nog steeds op over die vraag. Zij heeft zich arm gekocht in Gentse boekhandels. Haar eigen boeken zijn er gedoopt.
(ibidem)

De grootstadbewoners benaderen Gent vanuit een impliciet groeimodel: een stad van dergelijke grootte schiet dan te kort in vergelijking met de Brusselse metropool. Gent als middelgrote stad wordt gezien als een braaf en saai provinciestedje, met een meer behoudende mentaliteit en minder culturele dynamiek.

Ook in *Haarlem Afgeharkt* van Kristien Hemmerechts komt een verwijzing naar een fantasmagorische benadering van de middelgrote stad naar voren: “Pierre Bokma en Gijs Scholten van Aschat op het podium en de vraag in mijn hoofd of ze liever in Amsterdam spelen dan in Haarlem. Of Haarlem een tweede divisie is, een oefenterrein

⁵ Stift, *Ik woon hier niet*.

voor het echte werk". De middelgrote stad wordt gezien als een kleinere, minder belangrijke incarnatie van de grootstad, als een 'mislukte' grootstad die minder hoog op de stedelijke ladder staat.

Naast dergelijke kleine opmerkingen en reflecties zijn er ook citybooks die in hun geheel vertrekken vanuit een impliciet groeimodel. Dat is bijvoorbeeld het geval in *Aangifte* van Arnon Grunberg over de Poolse stad Lublin. Het kortverhaal bestaat uit een vermoedelijk fictieve brief van een vermoedelijk even fictieve Danuta Kalinowska, al wordt er nergens, extra tekstueel, duiding gegeven omtrent dit personage. In de brief spreekt Kalinowska - een toeristische gids - het gemeentebestuur van Lublin aan om het gedrag van de schrijver Arnon Grunberg aan te klagen. Het personage Grunberg zou immers allerlei objecten uit haar woning ontvreemd hebben en ander wangedrag vertoond hebben. De brief bestaat aldus uit een relaas over het verblijf van Grunberg, aangevuld met persoonlijke herinneringen en opmerkingen over Lublin. De brief schildert dus als het ware een ironisch portret van de schrijver-als-personage Grunberg, die als een overmatig pathetisch en ietwat labiel figuur tegelijk totale apathie vertoont voor de stad Lublin:

"De schrijver antwoordde op mijn vraag waarom het zo slecht met hem ging terwijl hij in zo'n mooie stad was beland, dat niemand van hem hield. Daarna zei hij dat hij een monsterlijk figuur was" (Grunberg, A. *Aangifte*)

"Voor de beroemde kapel had hij totaal geen interesse. Ik was aan het vertellen over de schilderijen en de fresco's en hij zei opeens: 'nu moeten we stil zijn, want we moeten mediteren.' Terwijl hij aan het mediteren was, greep hij mijn hand en de tranen liepen over zijn wangen, maar ik heb ze daar laten lopen want er zijn grenzen." (ibidem)

Het personage Grunberg zou volgens Danuta Kalinowska ongeremd gezeurd en gejammerd hebben over zijn gebrek aan geld en liefde, om daarna zijn liefde te verklaren aan Danuta én aan haar moeder, terwijl hij bovendien geen enkele interesse vertoonde voor de rijke geschiedenis van de stad Lublin:

"Maar wat wilt u van de stad zien?" vroeg ik aan de schrijver. 'Ik ben hier om u iets van de stad te laten zien. Wilt u soms iets over de geschiedenis van Lublin weten?'

Hij zei: 'ik zou alleen maar jou willen zien. Ik ben een ongelukkig mens, maar als ik naar jou kijk word ik weer een klein beetje gelukkig." (ibidem)

De schrijver-als-personage is echter niet het enige voorwerp van lichte ironie in dit kortverhaal. Ook de stad en dan vooral de 'provinciale mentaliteit' moeten het ontgelden,

al zij het op een subtiele manier, aangezien de brieven schrijfster een trotse inwoner van Lublin is. Zo stelt ze bijvoorbeeld aan het gemeentebestuur de vraag: “Geachte heren, hoe is het mogelijk dat Wroclaw de Europese Culturele Hoofdstad zal worden en Lublin niet?” (ibidem).

Het is duidelijk dat Lublin geportretteerd wordt als een soort van provinciestedje dat ver afstaat van de betoverende en grootse metropool en op dat vlak eigenlijk tekortschiet als stad en in contrast staat met de op eigenbelang gerichte bezoeker die weinig verhaal heeft aan de historische diepgang van de stad en blijft hangen in zijn persoonlijke, moderne problematiek. Dit staat in contrast met Danuta en haar moeder die fiere inwoners van Lublin zijn, en ook nergens anders zouden willen wonen: “Zoals het klokje thuis tikt, tikt het nergens” (Grunberg, *Aangifte*). Deze honkvastheid wordt ook gekoppeld aan een meewarigheid tegenover het andere. Zo vertelt Danuta over een bezoek aan Barcelona, waar ze bestolen werden door een “onguur Afrikaans type”, waarna ze blij waren terug in Lublin te zijn, waar alles is dat ze nodig hebben (ibidem). Bij de bespreking van haar ervaringen als toeristische gids, laat ze ook het volgende vallen: “Van een Poolse schrijver accepteer je ook meer dan van een vreemdeling” (ibidem).

De ietwat bekrompen mentaliteit komt ook tot uiting in de houding die Danuta en haar moeder tentoonspreiden tegenover kunst en literatuur. Zo stelt Danuta:

*Ik heb meneer Grunbergs boek Fantoompijn in het Pools gelezen. Niet helemaal, maar wel zo dat ik ongeveer wist waar het over ging en ik vraag u in alle bescheidenheid: noemen ze dat literatuur? Is er niemand die dat kan verbieden? Ik zou er een stokje voor steken als ik in de politiek zat. (Grunberg, *Aangifte*)*

Moeder Kalinowska maakt daarnaast ook een vergelijkbare opmerking over Danuta's ex-verloofde: “Die is erger dan moderne kunst.” (ibidem). Deze ‘provinciale’ mentaliteit⁶ komt ook sterk naar voren in de episode over het meisjesvolleybalteam. De vader van Danuta was coach van dit team en tevens “de meest godsvruchtige persoon die ik ooit heb gekend” (ibidem). Toch zijn er allerlei ‘roddels’ dat hij de aanvoerster van het team zwanger had gemaakt, maar daar geloven Danuta en moeder niet in: “Mijn moeder zei: ‘Fatsoenlijke vrouwen krijgen op hun zestiende geen kind.’ Daarin heeft ze natuurlijk

⁶ ‘provinciaal’, want niet-grootstedelijk: niet de emancipatoire, seculiere dynamieken die men traditioneel verwacht bij het idee van het ‘stedelijke’.

gelijk.” (ibidem). Er valt dus ook enig gespot met de hypocrisie van de mentaliteit te ontwaren.

Lublin wordt in het kortverhaal van Grunberg dus voornamelijk afgeschilderd als een provinciestedje met weliswaar een rijke geschiedenis, maar een ietwat bekrompen en allesbehalve grootstedelijke mentaliteit. De stad wordt aldus impliciet benaderd vanuit een vergelijking met metropolitaanse dynamieken en schiet daardoor ook tekort. De evaluatie is impliciet, maar door de ironie neigt ze naar het negatieve. Verderop zullen we zien dat Lublin ook positiever geëvalueerd kan worden.

Een dergelijke negatieve evaluatie van de middelgrote stad vanuit een impliciet fantasmagorisch idee van de metropool zien we ook bij Andrea Stift in *Ik woon hier niet*. Dit kortverhaal onderscheidt zich van het overgrote merendeel van de citybooks aangezien het geschreven is door iemand die al twintig jaar in Graz woont. Hier wordt dus niet het perspectief van de bezoeker of reiziger getoond, maar een insiders blik. De verteller is echter niet bijzonder opgezet met haar eigen stad: “helaas woon ik hier al twintig jaar” (Stift, *Ik woon hier niet*).

De grootte van de stad lijkt hier mee te maken hebben: “Graz is een gemiddeld provinciale stad, van gemiddelde grootte” (ibidem). Die middelmatigheid van grootte reflecteert zich volgens de verteller ook in de beperkte openheid van geest: “hoe ouder ik word, hoe bekrompener het me toeschijnt” (ibidem). De verteller hekelt ook Graz’ vermeende verzuchting naar het grootstedelijke: “Graz zou zo graag een stad zijn en stinkt ook precies zo, maar voor het overige is het niet meer dan een voorstad van een groter geheel. Met koeien” en “Ik [...] ga warenhuizen binnen die doen alsof ze in een veel grotere stad liggen, alsof ze bijvoorbeeld Harrods in Londen zijn.” (ibidem). Het is duidelijk dat voor de verteller Graz eigenlijk geen stad is, of alleszins als stad schromelijk tekortschiet. De typisch metropolitaanse kenmerken van grootte, drukte en dynamiek ontbreken en het meer gemoedelijke levensritme kan de verteller allesbehalve bekoren. Hier zien we heldere tekenen van het groeiparadigma doorschijnen: de stad is te klein om een échte stad te zijn. Of zoals de verteller het zelf poneert in het afsluitende gedicht: “De stad is klein, mijn geest is groot” (Stift, *Ik woon hier niet*).

De beperkte grootte van Graz geeft de verteller ook de indruk ‘gevangen’ te zijn, wat ze treffend illustreert aan de hand van enkele metaforisch geïnterpreteerde anekdotes. Op een dag zat een fazant vast op de binnenplaats van haar woning: “Uiteindelijk had hij de juiste diagonaal in de veel te kleine tuin van mijn binnenplaats

gevonden en vloog hij op en was weg en liet zich nooit meer zien. Ik ben ook een aerodynamisch problematische vogel op een veel te kleine binnenplaats.” Ook de ontmoeting met een egel op de weg vormt aanleiding tot een analogie: “En dan bedenk ik dat ik misschien net als deze egel ben, die zo graag naar de overkant wil, weg uit Graz,” Net zoals het vinden van een dode muis: “’s Anderendaags zie ik een dode muis liggen in de tramsporen van de Sackstrasse en ik denk: o jee. Deze muis is er niet in geslaagd tijdig de straat over te steken, weg van de sporen, weg uit Graz.” (Stift, *Ik woon hier niet*).

Naast dat gevoel van beklemming, wekt de ‘grootte’ van Graz nog een ander fenomeen op waar de verteller zich mateloos aan ergert, namelijk dat het lijkt alsof ze alles en iedereen kent, wat alles veel te voorspelbaar maakt:

“En Graz is zo klein. Ik kom voortdurend mensen tegen, die ik liever uit de weg zou gaan: ex-vrienden, de eerder genoemde vriendinnen aan wie ik zonder reden nooit nog een teken van leven geef. Tandartsen en bankbedienden. Het is om te huilen.”

“De duiven storen me niet zo, wat me hindert/zijn de mensen, dat ik alles en iedereen ken/dat iedereen me op iedere straathoek begroet” (Stift, *Ik woon hier niet*)

De verteller hunkert duidelijk naar de grootstedelijke anonimiteit, naar de grote, vloeibare massa van de metropool waar onvoorspelbaarheid en toeval een grotere rol spelen en naar de onophoudelijke grootstedelijke dynamiek. Graz wordt geëvalueerd vanuit een impliciet groeiparadigma, waardoor de stad steeds te klein en te bekrompen is. In vergelijking met een (post)industriële metropool is een middelgrote stad als Graz immers beslist minder spannend en uitdagend. Vanuit deze optiek is Graz, zoals de verteller het zelf stelt, eigenlijk nauwelijks een stad te noemen, aangezien het - om de kenmerken van Wirth te gebruiken - niet kan tippen aan de grootte, dichtheid en heterogeniteit van de metropool. In dat opzicht is het kortverhaal van Andrea Stift het duidelijkste voorbeeld uit het corpus wat betreft een fantasmagorische benadering van de middelgrote stad.

In het kortverhaal *Eclips* van Niña Weijers is een gelijkaardige benadering van een middelgrote stad – in dit geval Gent – te bespeuren. Ook in dit verhaal lijkt de verteller meewarig te staan tegenover de stad die als ietwat lachwekkend afgeschilderd wordt. Het verschil met de citybook van Andrea Stift is echter dat, door de beschrijvingen van alledaagse fenomenen in de stad, er toch hybriditeit te ontwaren valt in de tekst. De tekst van Weijers heeft de vorm van een dagboek waarmee ze haar residentie in Gent optekent. De dagboek aantekeningen zijn vrij uiteenlopend, maar er zijn wel enkele terugkerende

elementen. Vaak registreert ze simpelweg wat ze die dag heeft gedaan of beschrijft ze haar neerslachtige emoties. Daarnaast komen ook de verslagen van haar wandelingen meermaals voor. Er is ook de verhaallijn rond een mysterieus gat in het plafond van het residentieappartement en de ontmoeting met de antiquair Andreas. Tenslotte zijn er ook verschillende metareflecties over het schrijven van een stadsverhaal.

Zoals hierboven al aangehaald is de benadering van de stad ook hier vanuit een impliciet groeimodel, wat dan ook leidt tot een eerder negatieve evaluatie. Gent wordt in dit kortverhaal allerm minst afgeschilderd zoals ze vaak wel geportretteerd wordt: als een gezapig en gezellig provinciestedje, met een mooi historisch centrum, maar met toch veel cultuur en levendigheid.⁷ De verteller van *Eclips* vindt dat pittoreske oude centrum integendeel maar wat belachelijk: "Iedere dag passeer ik het Gravensteen, een belachelijk bouwsel dat een kinderlijke nabootsing van een middeleeuwse burcht lijkt, maar dat (nog idioter) echt is" (Weijers, *Eclips*). De vaak bewierookte binnenstad wordt in de tekst bijna een cliché, een voorbijgestreefd anachronisme dat, zo wordt gesuggereerd, weinig van doen heeft met een 'echte' stad: "Ik liet ze voor wat ze waren en wankelde naar huis door de poppenstad bij nacht. Kasseien en kastelen, het lijkt hier verdomme wel een hoofse roman" (ibidem). Het beeld dat door de verteller geschetst wordt is dat van een weinig spannend provinciestedje en allesbehalve van een bruisende stad. Dit idee van een stad die als het ware in het verleden is blijven hangen wordt ook nog onderstreept door de terugkerende en veelvuldige verwijzingen naar Theresia van Ávila en het karmelietenklooster, waar drie dagboek aantekeningen aan gewijd worden (ibidem).

Deze ietwat eenzijdige benadering van Gent wordt eigenlijk in de tekst zelf deels ondermijnd. Door de vele beschrijvingen van dagdagelijkse gebeurtenissen in de stad wordt ook de hybriditeit van een middelgrote stad als Gent zichtbaar in het kortverhaal. De verteller onderneemt meerdere, maar niet altijd even succesvolle wandelingen en beschrijft vaak vrij gedetailleerd haar omgeving. Dit begint al met het residentieappartement waar ze verblijft. Zo beschrijft ze dat dit "lijkt te bestaan voor cocktailparty's en seks. Kunst en witte banken" (Weijers, *Eclips*). De eigenaresse lijkt een typische exponent van de mobiele hogere klasse, zoals ik besprak in de paragraaf over de plasmavorm van stedelijkheid: "De eigenaresse gebruikt het appartement als een pied-à-terre, ze woont het grootste deel van de tijd in Antwerpen. Op de eerste dag kwam ze langs

⁷ Zie bijvoorbeeld de citybook van Annelies Verbeke, die ik later zal bespreken.

om wat spullen op te halen, een wervelwind van doelgerichte energie en Chanel No.5” (ibidem). Het appartement staat vol dure kunst: “Er staan werken van Roger Raveel in dit huis, Pierre Alechinsky, Michaël Borremans. Dat malle porseleinen mannetje met zijn stralenkrans zal ook wel het nodige waard zijn” (ibidem). Daarnaast staat de eigenaresse erop dat de gordijnen aan de straatkant steeds gesloten blijven, want “de mensen kunnen naar binnen kijken, zei ze” (ibidem). Deze vorm van stedelijkheid bestaat duidelijk uit een zeer selectieve omgang met de ruimte: de eigenaresse gebruikt het als een pied-à-terre, wat de mobiliteit van dit type stadsbewoner ook onderstreept. De stad wordt ‘gebruikt’ wanneer het nodig of nuttig is en gecombineerd met residentie(s) in andere steden, waardoor de inbedding in de stad ook geheel anders is in vergelijking met andere vormen van stedelijke beleving.

Een volledig andere stedelijkheid komt aan bod wanneer de verteller een wandeling maakt door de stad. Ze verlaat het oude centrum en komt in de Phoenixstraat terecht, gelegen in de Brugse Poort, een oude arbeiderswijk die na het ineenstorten van de textielsector een wijk van migranten werd.⁸ Het stedelijke ritme wijkt hier af van de gezwinde *mobilities*, maar ook van het traditionele metropolitaanse beeld:

Het was er lelijk en chaotisch, huizen leken er dwars door elkaar heen gebouwd, afval puilden uit vuilniszakken, uit cafés klonk dreunende hiphop. Alles heette er phoenix of feniks: de snackbar, het pizzarestaurant, de kapper, de twee kroegen, een groentewinkel. Ondanks de muziek hing er een vreemde stilte in de straat. Er leunden vrouwen in deuropeningen, sigaretten rokend, wachtend op iets, een gebeurtenis misschien, een wending in hun levens. Een moeder met een kind op haar heup, twee dikke vrouwen met identieke T-shirts waarop in grote paarse letters ORIGINAL GANGSTER stond te lezen. Ze keken me na, die vrouwen, en de mannen ook, in groepjes voor de gevels van cafetaria’s. Steeds voelde ik hun ogen in mijn rug, maar als ik me omdraaide keken ze weg. Hoe vlug ik ook omkeek, altijd waren ze me sneller af. Hoe deden ze dat? (Weijers, Eclips)

In tegenstelling tot het typische metropolitaanse beeld, waar men vlucht in de eigen woning en de scheidingslijnen privaat en publiek scherp afgetekend zijn, vindt men in deze wijk een andere vorm van convivialiteit terug. De bewoners kennen de moderne atomisering niet, maar leven samen en maken gebruik van de straat als publieke ruimte.

⁸ <https://stad.gent/brugse-poort-rooigem/over-de-wijk/geschiedenis-van-brugse-poort-rooigem>

Het is ook duidelijk dat de verteller zich ongemakkelijk voelt in deze omgeving, ze verlangt zelfs naar “de zacht verlichte toren van de Sint-Baafskathedraal, de roerloze wilgen aan de Lievekaai, hun weemoedige takken die het water raakten,” (ibidem), een omgeving die ze anders maar lachwekkend vindt.

In een andere verhaallijn maken we kennis met de antiquair Andreas. De verteller van het kortverhaal ontdekt per toeval de winkel en begint, omdat ze “eenzaam” is, met de winkelier te praten, waarop een soort van vriendschap uit het niets ontstaat. Ze spenderen enkele avonden samen en Andreas vertelt haar zijn hele levensverhaal. Andreas blijkt, zoals wel te vermoeden viel aan de hand van zijn beroep, deel uit te maken van de *creative class*:

*De winkelier keek niet overdreven vriendelijk op van zijn werkzaamheden, maar toch ook niet regelrecht vijandig. Twee uur later en drie glazen wijn verder moest ik concluderen dat zijn hautaine voorkomen onderdeel uitmaakte van een zorgvuldig opgebouwd imago, dat me eerst excentriek en later vooral aandoenlijk voorkwam. Hij vertelde dat hij Andreas heette, uit een aristocratische familie kwam en een mislukte academische carrière had ingeruild voor deze boekenwinkel. (Weijers, *Eclips*)*

Naast antiquair is Andreas ook in de weer met het schrijven van een sitcom over een antiquariaat. Volgens hem gaat het in essentie over Gent: “Hij praatte aan één stuk door over zijn sitcom. Eigenlijk gaat het over Gent, zei hij, over de *ziel* van Gent, begrijp je?” (nadruk in brontekst, Weijers, *Eclips*). Andreas hecht dus belang aan de genius loci van de stad waarin hij woont en wil dit integreren in zijn creatieve onderneming. Bij hem kunnen we dan ook een positievere evaluatie vinden van de middelgrote stad, voornamelijk in zijn appreciatie voor de ‘ziel’ van de stad, dan bij de verteller.

Het verhaal *Ik volg je* van de auteur Michael Bijnens kan ook gelezen worden als vertrekkende vanuit een impliciet groeimodel. Deze citybook benadrukt echter niet de middelgrote stad als een *métropole manqué*, die als stad in feite tekortschiet, maar als intrinsiek hetzelfde als een grootstad. Zoals ik in het theoretisch gedeelte al besprak, bestaat de neiging om de metropool als exemplarisch te zien voor alle vormen van stedelijkheid. In dit verhaal wordt Antwerpen dan ook gepresenteerd als een metropool, wat eigenlijk vrij vaak gebeurt (zie Eeckhout).

In dit kortverhaal is de ik-verteller een jonge vrouw die in Antwerpen werkt en er een vrij bijzondere vorm van sociale omgang op na houdt. Ze volgt namelijk tijdens wandelingen in de stad onbekenden en probeert informatie over hun leven te ontfutselen:

En toch deed ik het telkens weer opnieuw. Ik volgde mensen die niet wisten dat ik bestond. Meestal mannen, de kloof tussen hen en mij was groter, interessanter, gevaarlijker. Ik observeerde hen aan togen en tafels, ik liep mee naar hun werk en kwam zelf soms te laat op het mijne, ik ging naast hen zitten in treinen en keek mee in de tabellen op hun laptops. (Bijna, Ik volg je)

Zelf stelt ze dat de gangbare sociale contacten haar eigenlijk niet bevredigden, waardoor de “ongrijpbare vreemdeling” haar meer aantrekt (ibidem). De verteller heeft weinig sociaal contact met anderen en zoekt haar toevlucht in (in eerste instantie) toevallige ontmoetingen en haar schaduwoperaties. Zo volgt ze in de loop van het verhaal een zogenaamde juwelenverkoper die uiteindelijk blijkt te handelen in groot geld. Wanneer ze eindelijk een gesprek aangaan, bemerkt hij het volgende: “Volgens mij gij hebt niet veel vrienden. Gij werkt en gij woont en gij leeft op plaatsen waar gij niet wilt zijn,” (ibidem). Hier kunnen we dus duidelijk de sociale atomisering eigen aan het typische beeld van de metropool bemerken. De sociale contacten zijn vluchtig en weinig diepgaand, waarop de verteller met haar eigenzinnige ‘oplossing’ op de proppen komt tijdens haar wandelingen in de stad. Het spannende aspect van de grootstad, met haar horden onbekenden en de immer presente mogelijkheid tot toevallige gebeurtenissen, is hier duidelijk aanwezig. Dat zien we ook in de wandelingen door de stad die de verteller steeds een gevoel van opwinding verschaffen, wat gecontrasteerd wordt met de dagdagelijkse sleur van haar kantoorjob:

Het was een dag die weinig van andere dagen verschilde. Ik was naar mijn werk gegaan, had e-mails verstuurd naar adressen die hoorden bij functies, schreef de hele dag reclameteksten voor lezers die zich niet voor mijn verhaal interesseerden en maakte grapjes met mensen die zich in dezelfde ruimtes bevonden. Niets in het rimpelloze oppervlak van die dag wees erop dat ik na mijn werk een andere afslag zou nemen, mijzelf erover verbazend hoeveel gevels en stoepranden er in je eigen stad bestaan die je nog nooit hebt gezien. (Bijna, Ik volg je)

In dit kortverhaal wordt de stad Antwerpen dus geportretteerd als een metropolitaanse omgeving, waarbij vooral de sociale atomisering en de tweevoudigheid van de metropool als enerzijds een plaats van bureaucratie en anderzijds een plaats waar het onbekende en

het toeval heersen, worden benadrukt. Op die manier verschilt Antwerpen in de tekst wezenlijk eigenlijk niet van de typische metropolitaanse centra.

De citybooks die de middelgrote stad benaderen vanuit een impliciet groeimodel of vanuit een fantasmagorie van de grootstad drukken dit op variërende wijze uit. Soms wordt nadruk gelegd op de 'provinciale' of bekrompen mentaliteit, soms op de kleine maat van de stad of op het gebrek aan grootstedelijke anonimiteit of dynamiek. Of zoals bij Bijmens, wordt er geen kwalitatief onderscheid gemaakt tussen de grootstad en de middelgrote stad en is de eerste exemplarisch voor de andere.

9.2. Fantasmagorie van de mediopolis

Naast een fantasmagorie van de grootstad, kan er ook zoiets als een fantasmagorie van de mediopolis opgemerkt worden. Ik heb het dan over een fantasmagorische benadering waarbij de middelgrote stad als een soort utopie gezien wordt, als een stadsvorm die net door haar middelgrote maat een utopisch karakter kan aannemen. De 'grootte' werkt dan op een bemiddelende wijze: het is een stad, maar de metropolitaanse dynamiek wordt tegelijkertijd wat getemperd. In theoretische teksten over middelgrote steden wordt dit aspect vaak benadrukt⁹: de mediopolis als een soort van droombeeld van de middenklasse, als een rustige stad waar toch genoeg te beleven valt, of zoals Karsten e.a. het beschreven als "stedelijkheid in de luwte" (143).

Ook in de citybooks komt deze blik op de middelgrote stad aan bod. In de citybook *Woonplaats* van Annelies Verbeke, dat we in de vorige paragraaf al deels bespraken, zijn er ook elementen van de utopische visie op de mediopolis te bespeuren. In dit kortverhaal zien we duidelijk het bejubelde huwelijk van de metropolitaanse aspecten met een meer gemoedelijk levensritme. Zo heeft Gent een invloedrijke en bloeiende culturele dynamiek:

'Op cultureel gebied heeft Gent eigenlijk alles', is een andere nodeloze verdediging die de auteur geregeld uitkraamt. Zo overdreven is de bewering niet. Zij spendeert veel tijd in de theaters en bezoekt geregeld tentoonstellingen" (Verbeke, *Woonplaats*)

Daarnaast apprecieert de verteller dat er altijd leven op straat is: "Nooit zou zij in een stad met een vroeger sluitingsuur willen leven." (ibidem). Gent is volgens haar dus geen slaperig provinciestedje, maar een energieke stad. Deze metropolitaanse dynamiek wordt evenwel als wat getemperd gezien, wat een ideaal uitgangspunt is voor de "stedelijkheid

⁹ Zie 2.2.

in de luwte” die als typerend beschouwd kan worden voor deze blik op de middelgrote stad:

Gent is een goede stad voor kinderen. Er zijn veel parken, zo klein dat niemand er zijn weg kan verliezen. Vlakbij het huis van de auteur vertrekt een autoloos fietspad dat je langs een houten speeltuin in de natuur loodst. Er is een poppenkast met Pierke Pierlala in de hoofdrol. (ibidem)

In dit kortverhaal komt die utopische symbiose van metropolitaanse en getemperde stedelijke belevingen aan bod. Toch vindt de verteller die kritiekloze verering van de middelgrote stad Gent lichtjes irritant: “Gentse vrienden werken de auteur op de zenuwen als zij nog maar eens herhalen hoe fantastisch Gent is” (ibidem). De utopische blik wordt in deze citybook aangevuld met kritische reflecties over de stad en haar verhouding met de rest van de wereld, wat ook resulteert in beschrijvingen van stedelijke hybriditeit.¹⁰

De meest frappante uiting van een utopische visie op de middelgrote stad is waarschijnlijk echter de citybook *Een liefdeslied voor Gent* van Ángeles Caso, waar de vaste vorm van stedelijkheid een hoofdrol inneemt. Zoals de titel al laat uitschijnen is de evaluatie van Gent ronduit en alleen maar positief van aard. Het kortverhaal begint met een bondige reflectie over het concept verliefdheid en een relaas over de aankomst in de stad, alvorens de verteller enkele redenen oplijst waarom precies ze haar hart verloor aan Gent. De verbeelding van de stad die hier naar voren komt valt beslist utopisch te noemen. Zo drukt de verteller haar wens uit om terug te keren naar Gent “zodat ik de kinderen zie langslopen die altijd lachen en de oudere vrouwen die er nooit uitzien als door-de-hardheid-van-het-leven-verslagen-bejaarden, maar gewoon als mensen die genieten en zich ontspannen” (Caso, *Een liefdeslied voor Gent*). Wat zijn nu echter de bouwblokken van de utopische blik op Gent?

Achter de romantiserende blik op deze stad schuilt een diepgegronde afkeer voor het hedendaagse Spanje. De verteller contrasteert doorheen de tekst Gent met haar thuisland. Ze beschrijft Spanje als “een mestvaalt van corruptie, wanbestuur, een rampzalig beleid en morele verdorvenheid. Het land van de schande” (ibidem). Het land is volgens haar onethisch: “Als we hier ooit al een ethiek hebben gehad, dan is die ‘m nu als de bliksem gesmeerd” (ibidem). Bovendien hekelt ze ook de apathie van de Spanjaarden tegenover die problematiek: “Iedereen schreeuwt en kraamt onzin uit, hoe

¹⁰ Zie 9.2.

platvoerser hoe beter. Het enige wat het merendeel van de burgers, of toch het meest in het oog lopende deel, echt lijkt te interesseren is voetbal,” (ibidem). Met deze schets van Spanje wordt Gent doorheen de tekst gecontrasteerd.

Ongeveer halverwege de citybook begint de lijst van wat de verteller allemaal mooi vond aan de stad. In dit lijstje duiken de klassiekers zoals het Gravensteen, de Boekentoren, het Begijnhof en het Patershol op, maar ook de biosupermarkten en de bakfietsen. Opvallend is verder de nadruk op geschiedenis, die ook in het stadsbeeld van Gent nadrukkelijk aanwezig is. Zo benoemt de verteller bijvoorbeeld, en alweer in contrast met het verachtelijke Spanje, de historische gebouwen:

De zestiende- en zeventiende-eeuwse gebouwen, die oude huizen die ik zo vaak op Vlaamse schilderijen heb gezien en die des te meer indruk op me maken daar ik uit een land kom waar politici en aannemers zich er in de twintigste eeuw vele decennia lang op hebben toegelegd om de oude civiele architectuur, die zogenaamd lelijk was, grotendeels te slopen en de historische wijken van steden en dorpen met afzichtelijke flutgebouwen te ‘moderniseren’. (Caso, Een liefdeslied voor Gent).

De liefde voor Gent bestaat echter uit meer dan enkel esthetische bewondering. Volgens de verteller schuilt er achter de fysieke buitenkant van Gent een “fatsoenlijke ziel” en “het komt door dat fatsoen dat ik mijn haar aan Gent heb verloren” (ibidem). Deze fatsoenlijke ziel van Gent wordt expliciet verbonden met het verleden van de stad:

Ik neem aan dat dat fatsoen uit lang vervlogen tijden stamt: ik heb altijd bewondering gehad voor die Vlaamse steden en hun bewoners, die zonder ronkende namen of met roem overleden blazoenen eeuwen geleden de gelegenheid aangrepen om in opstand te komen tegen de macht van edelen en koningen [...] Ik stel me graag voor dat die eenvoudige lieden het goed hadden: de zelfvoldane boeren op de kermissen die op de schilderijen zijn afgebeeld, weldoorvoed en gelukkig, en de bewoners van de verfijnde burgerinterieurs die je op zoveel panelen ziet,” (Caso, Een liefdeslied voor Gent)

De middeleeuwse en vroegmoderne wortels van de stad zijn voor de verteller nog steeds aanwezig en zichtbaar. Sterker nog, volgens haar heeft die oudere vorm van stedelijkheid nog steeds invloed op de hedendaagse stad:

Ik denk dat iets van die trots de eeuwen heeft overleefd. En hetzelfde geldt voor de verantwoordelijkheid die voortvloeit uit die trots: de bewuste en bereidwillige manier waarop de mensen zich inzetten voor de stad. Daar is een woord voor: burgerzin. En

misschien verklaart die burgerzin het schaarse autoverkeer, de onbezorgdheid waarmee de mensen door de stad fietsen terwijl ze aan een ijsje likken, of persoonlijke bezittingen bij de voordeur te laten staan, in de zekerheid dat ze niet zullen verdwijnen. (Caso, Een liefdeslied voor Gent)

In deze woorden is het idee van de vaste vorm van stedelijkheid, gebaseerd op de vroegmoderne stedelijkheid, sterk aanwezig. De idealen van burgerschap en publieke cultuur waren immers prominent in de tijd waarnaar de verteller verwijst en die volgens haar nog steeds doorleeft in Gent. Deze historische vorm van stedelijkheid is volgens de verteller het onderscheidende kenmerk van Gent en vormt ook het fundament van de bijzonder positieve evaluatie van de stad. Dit stadsbeeld staat dan ook veraf van de sociale atomisering en vervreemding die als kenmerkend voor de metropool en modernisering gezien, wat de verteller eerder lijkt te koppelen aan haar thuisland. Bovendien wordt een sterke nadruk gelegd op de particuliere geschiedenis van de stad, die nog steeds de stedelijke gemeenschap vormgeeft, terwijl het idee van de grootstad veel meer geconnecteerd is met vooruitgang, het 'nieuwe' en de toekomst.

Ook in de citybook *Alle poorten van Lublin* van Witold Szablowski zijn sporen te traceren van een utopische visie op de middelgrote stad, en dan voornamelijk wanneer hij de stad vergelijkt met de veel grotere hoofdstad Warschau. Het kortverhaal is opgebouwd aan de hand van de oude stadspoorten van Lublin, waarbij één van de onderdelen gewijd is aan de "poort naar Lublin" vanuit Warschau. De verteller observeert de reizigers die vanuit Lublin naar Warschau trekken en bemerkt dat ze "naar Warschau rijden [...] als ging het om een boetedoening" (Szablowski, *Alle poorten van Lublin*). Ze hebben zich mooi aangekleed en zijn gespannen "alsof Warschau een voortdurende levenstest is, een onophoudelijk en moeilijk examen in zelfredzaamheid, ellebogenkracht en schouderbreedte" (ibidem).

Het omgekeerde traject lijkt net het omgekeerde te bewerkstelligen: "zij die terugkomen, gooien een onzichtbare last van zich af" (ibidem). Lublin wordt verbonden met eenvoud en oprechtheid:

*Pas nu kun je jezelf zijn, lijken ze te zeggen. Pas nu hoef je niet meer te doen alsof, mag je cellulitis hebben, bier drinken. Lublin is voor hen een toegangspoort naar de authenticiteit. Een plek waar je niets hoeft te veinzen. Je mag een buik hebben, hoeft geen celebrity of hipster te zijn. (Szablowski, *Alle poorten van Lublin*)*

In Lublin verloopt alles gemoedelijker, zeker in vergelijking met de hectiek en het vermeende toneelspelen in de hoofdstad. Door de nadruk te leggen op de authenticiteit van Lublin, is het nu net de grote metropool die als minder positief geëvalueerd wordt. Zo stelt de verteller: “Voor mij is Lublin een plek waar je op een veel vollere manier jezelf kunt zijn,” (ibidem). Het uiterlijke vertoon van de hoofdstad weegt niet op tegen de oprechtheid en de onbekommerdheid van de middelgrote stad Lublin. Dit kortverhaal bestaat echter uit meer dan enkel een utopische of romantische blik op de stad. In feite doorprijkt de verteller ook deels dit droombeeld van de mediopolis.

Als ze in Lublin met iets willen uitpakken, dan is het wel met het feit dat ze een multiculturele stad zijn. Of beter: ze denken graag van zichzelf dat ze een multiculturele stad zijn. Ze hebben zelfs een speciaal festival waarop je Tsjetsjeense dansen kunt bekijken, Joodse muziek kunt beluisteren en Grieks-katholiek borduurwerk met kruissteek kunt leren. (Szablowski, Alle poorten van Lublin)

Het zelfbeeld van Lublin is aldus, volgens de verteller, een middelgrote stad, met een ander, aangename ritme dan de grootstad en een intrinsiek multicultureel karakter. Dat geïdealiseerde beeld van een vredige, multiculturele stad wordt belichaamd door het onder de inwoners bijzonder populaire festival, ook al strookt dit volgens de verteller niet helemaal met de realiteit:

Al moet gezegd dat de Oekraïners hier in drie vijandige kampen verdeeld zijn, en de zigeuners (van wie er in de stad sowieso maar hooguit dertig zijn) zelfs in enkele tientallen vijandige kampen, de Tsjetsjenen zijn dan weer bang van hun eigen schaduw en Joden zijn er al helemaal niet meer. Maar de inwoners van Lublin adoreren dit festival. Ze gaan van evenement naar evenement, maken foto's, wisselen vervolgens op Facebook opmerkingen uit en zijn een en al lof over de organisatoren. (Szablowski, Alle poorten van Lublin)

Toch is de stad volgens de verteller multicultureel te noemen, al valt die multiculturaliteit gewoon niet te vinden op het festival waar de inwoners het bejubelen: “Thans wordt die Lublinse melting pot van culturen gevormd door de kleine marktplaats bij de Ruskastraat, een plek die door de festivals en de bewonderaars van multiculturaliteit met succes gemedend wordt” (ibidem). In deze citybook zien we dus duidelijk elementen van de utopische of romantische blik op de middelgrote stad, maar wordt het droombeeld van de mediopolis ook doorprijkt door de verteller.

10. Het alledaagse: voorbij de fantasmagorie

Tegenover de fantasmagorische benadering die vertrekt vanuit droom- of wensbeelden, staat de benadering vanuit het alledaagse. Door dagdagelijkse fenomenen in de stad literair te registreren kan de dominantie van een fantasmagorie of een impliciet groeiparadigma ondermijnd worden en kan er een licht geschenen worden op andere fenomenen in de stad.

10.1. Afwijkende stadsritmes

Sommige citybooks zoomen in op één bepaald fenomeen binnen de stad of bieden een andere blik op de stad. De personages die dan ten tonele komen zijn niet de doorsnee stadsbewoner en de plaatsen die bezocht worden niet de toeristische trekpleisters. Op die manier kunnen de citybooks een fantasmagorische blik op de stad ondermijnen, aangezien ze aantonen dat de stad geen monoliet is, maar integendeel bestaat uit verschillende fragmenten die samen een mozaïek (kunnen) vormen. Het verschil met een fantasmagorische benadering ligt precies in de manier waarop de stadsbewoner of groep geportretteerd wordt. Waar de fantasmagorieblik de neiging heeft pars pro toto te denken, wordt in de volgende citybooks duidelijk gemaakt dat één aspect van de stadsbeleving onder de loep wordt genomen. Meestal is dat een aspect dat in de standaard stadsverhalen onderbelicht blijft.

In *Tekens van leven – een louteringsplaatsbeschrijving* van Frederik Willem Daem maken we kennis met een dergelijk afwijkend stadsritme. Het kortverhaal speelt zich af in het volkscafé De Raaf in Antwerpen en refereert meermaals naar de Antwerpse schrijver Jean-Marie Berckmans. In de microkosmos van het café zien we een vorm van leven en samenleven die sterk afwijkt van de doorsnee stadsbewoner. De stamgasten slijten hun dagen in de kleine wereld van de kroeg en houden zich voornamelijk bezig met drinken, poolen en roken. Ze vormen een chaotische, maar hechte bende die hun dagen samen spenderen en belichamen dan ook een andere vorm van sociabiliteit in de stad: “Het zijn de eenmalige klanten die niet zien dat er altijd dat ene, zowel zeldzame als wederkerende, moment zal zijn waarop iedereen samen met Bryan Ferry meefluit” (Daem, *Tekens van Leven*).

Ook de tijdsbeleving die regeert in het café wijkt af van de lineaire opvatting van tijd die kenmerkend is voor de moderniteit. Binnen de microkosmos is er echter sprake van een cyclische tijdsbeleving: “Elke dag is in deze kroeg zo goed als dezelfde ook al zullen ze zelf beweren van niet” en:

Er zijn ook de bezoeken van inwoners van woonzorgcentrum Lozanahof en de sporadische studenten van een naburige kunstacademie die elkaars verwezenlijkingen bespreken. Op woensdag het happy hour van acht tot tien en de vaste verweerde gezichten voor wie dat ogenblik een meevaller is in een leven dat behelst wordt door gedreven tijdslijten en het verdringen van eenzaamheid in gezelschap,” (Daem, Tekens van Leven)

Occasioneel krijgen we een glimp van de wereld buiten het café te zien. Het Antwerpen dat we dan zien is niet het toeristisch, pittoreske Antwerpen of een levendige metropolitaanse energie, maar een normale straat die je in elke stad zou kunnen vinden:

Het enige wat jullie doen, is staren naar de dingen die jullie hier al zo vaak hebben gezien. Van links naar rechts: het immobiliënkantoor, de hypotheekwinkel, de supermarkt met Franse naam, het fietsdeelsysteem, de Nederlandse bank, een broodjeszaak, de krantenwinkel, het kruispunt, rode en groene lichten (ibidem)

Toch sluipt de “grote stad” wel eens binnen in de kleine wereld van het café:

De enige echte variabelen in deze kroeg zijn de voorpagina’s en de datums van de kranten Het laatste Nieuws en Gazet van Antwerpen die op de hoek van de toog liggen. Via die kanalen probeert de buitenwereld op de een of andere manier toch binnen te sluipen in deze microkosmos, [...] Vandaag is het zaterdag 19 oktober 2013 en op beide nieuwsbladen prijkt een soortgelijke kop. Via de Westerschelde zal het grootste containerschip ter wereld de haven van Antwerpen invaren en een afgevaardigde zegt je dat dit een historische dag is voor de stad, omdat vandaag niet alleen bewijst dat schepen van deze omvang de stad kunnen bereiken, maar ook dat ze die makkelijk kunnen bereiken. (ibidem)

Zo wordt Antwerpen als grootstad, als belangrijke internationale haven gecontrasteerd met het kleine wereldje van het volkscafé. Op die manier wordt ook de nadruk gelegd op het alternatieve stedelijke ritme dat teruggevonden kan worden in café De Raaf en hoe het onderdeel uitmaakt van een groter geheel.

In *Tot het verschil over sterrenstelsels* gaat van Rebekka de Wit krijgen we nog een ander perspectief op de stad Antwerpen. De middelgrote stad wordt hier gezien door de

ogen van een immigrant. De relatie met de stad is bijgevolg van een volstrekt andere aard; waar de middelgrote stad voor bijvoorbeeld de middenklasse een utopische woonplaats kan zijn, is de stad voor de nieuwkomer niet zo'n onschuldige en verwelkomende plaats. De stad is in de eerste plaats een vreemd gegeven:

De stad vormt in eerste instantie een belofte. De oude binnenstad is klein en handgemaakt. Je kunt er dwalen, maar niet te ver. De straatlantaarns lijken op die van dorpen uit prentenboeken en in etalages liggen postkaartjes met teksten en objecten die ik niet begrijp (de Wit, Tot het verschil over sterrenstelsels gaat)

Daarnaast spreekt uit het kortverhaal ook het gevoel dat de sociabiliteit ook volstrekt anders verloopt. De verteller merkt op dat ze voor de Antwerpenaren tegelijk onzichtbaar en een vreemdeling is: "het rook er naar ontheemde mensen die niet met elkaar spraken ook al behoorden wij voor Antwerpen tot dezelfde groep, namelijk vreemdelingen," en "er komt voor elke vreemdeling een moment dat hij beseft dat hij altijd een vreemdeling zal blijven," (ibidem). De verteller uit het gevoel dat ze niet geaccepteerd wordt, niet enkel door de inwoners, maar ook door de stad zelf:

Pas toen ik brieven naar huis begon te schrijven, brieven waarin alle mensen om mij heen poppetjes werden die ik getekend had, en ook de stad een stad werd die door mij getekend werd door haar te beschrijven, voelde ik een macht die mij het gevoel gaf dat de stad er voor mij was. (de Wit, Tot het verschil over sterrenstelsels gaat)

Gepaard hiermee ervaart de verteller een intense eenzaamheid in de stad. Dit probeert ze ook op te lossen door mensen te ontmoeten:

Omdat de treinen stilvallen als het sneeuwt, nam ik tijdens de winter vaak treinen, zodat ik mensen leerde kennen. [...] Omdat ik eenzaam was, is het antwoord op veel vragen die mij in Antwerpen werden gesteld, alleen zei ik dat nooit hardop, omdat ik bang was dat eenzaamheid geen reden is. (ibidem)

In deze citybook zien we net als bij Daem een blik op de stad die afwijkt van de standaard portrettering. Het perspectief van de migrant toont aan dat de middelgrote stad geen uniform gegeven is, maar net bestaat uit verschillende blikken en belevingen die kunnen afwijken van een blik vanuit het groeiparadigma of vanuit een utopisch droombeeld.

10.2. Hybriditeit in de mediopolis

Onder een hybride stadsportrettering versta ik een beeldvorming van de stad waar verschillende vormen van stadsbeleving naar voren komen. De stedelijke beleving wordt in één kortverhaal als meervoudig getoond, het zij door de beschrijving van alledaagse fenomenen die de polyritmiek van het stadsleven aantoont, het zij door een personage of de verteller die zelf schippert tussen de verschillende belevingsvormen. Met die definitie in het achterhoofd kan ook gesteld worden dat de utopische blik op de mediopolis die ik hierboven besprak ook hybride is, aangezien het een combinatie betreft van metropolitaans leven en een meer gemoedelijk, solide stadsritme. Het verschil is echter dat die romantische blik op de mediopolis andere realiteiten uitsluit, terwijl ik hier vooral wil focussen op de kortverhalen die de dagdagelijkse fenomenen registreren en zo een hybriditeit bekomen.

Om die verschillende stadsritmes te traceren en duiden, hanteer ik ook hier in grote lijnen de vier aggregatietoestanden zoals ik die voorheen besprak. Wat dat betreft valt al op te merken dat in de kortverhalen een sterke nadruk op geschiedenis en plaats te traceren is. De verhalen grijpen keer op keer terug naar het verleden van de stad (of soms bij uitbreiding het land) waardoor de eigenheid van plaats sterk geaccentueerd wordt. De klemtoon ligt bijgevolg voornamelijk op de solide stedelijkheid met een duurzame geworteldheid en oog voor de particuliere geschiedenis van de stad. Dit aspect is dus eigenlijk het meest aanwezig in de verbeelding van de mediopolis, en niet de metropolitaanse stadsbeleving die zich eerder richt op het nu en morgen en zich minder inlaat met tradities en plaatseigenheid. Die vaste vorm van stedelijkheid wordt dan gecombineerd of gecontrasteerd met andere stedelijke belevingen, waaronder vooral de metropolitaanse dynamiek en de globale stromen van de plasmavorm, maar soms ook de gasvorming van de nevelstad.

A. Tussen vast en vloeibaar

Het metropolitaanse ritme van stedelijke beleving is waarschijnlijk het sterkst vertegenwoordigd in het kortverhaal *Niet lang meer* van Carmien Michels, waar het ook gecombineerd wordt met de meer vaste vorm van stedelijkheid. In het kortverhaal volgen we een studente die in Münster woont en in feite de moderne decoding belichaamt. Het

begin van het verhaal toont ons echter een Münster dat getekend is door haar geschiedenis van oorlogsvoering:

Onder hun voeten bevinden zich tal van steden. Huizen en straten die in oorlogstijd door zo veel puin en gruis bedekt raakten dat het zinloos was ze op te ruimen. Het zou jaren duren om alle resten van het verleden weg te schrapen en woningen op ongeschonden grond te bouwen. (Michels, Niet lang meer)

Toch heeft de stad een vreedevol uitzicht: “alles oogt hier volstrekt vredig en roerloos” en “de lange parades doen de toeristen glimlachen, foto’s trekken en aan hun ijsjes likken. Het vergezellende idyllische geklingel van de vele klokken zet hen aan tot romantisch zoenen” (ibidem). De studenten die zonnen in het park en de oude mannen die kaarten in de schaduw van de kerk tonen aan dat het ritme in de stad vrij sereen is. Een ander element dat herinnert aan de vaste stedelijke beleving is dat het vastgoed in het oude centrum van de stad steeds in dezelfde familiehanden blijft, net zoals in de vroegmoderne stedelijkheid bepaalde buurten onlosmakelijk verbonden waren met bepaalde families of gilden:

De huizen op het plein behoren toe aan dezelfde families als alle andere statige gebouwen in de binnenstad. Families die het vastgoed uitsluitend onderling verhandelen. Een selecte kring van mensen die hier het levenslicht zien, studeren, trouwen, werken, fortuinen erven, kunst aankopen, klassieke concerten organiseren in het Slot, applaudisseren en begraven worden in het familiegraf. (ibidem)

Met het beeld van een statige, vreedzame stad op de achtergrond maken we kennis met de studente van eenentwintig jaar. Zij kan gezien worden als een representatie van de metropolitaanse stadsbeleving. Ze woont samen met een andere studente en ze hebben steeds andere jongeren over de vloer waarmee ze tot 's avonds laat filosoferen, naar concerten gaan of de cafés afschuimen. Zo is er tijdens het verhaal ook een meisje uit Philadelphia op bezoek: “ze toert door Europa en logeert enkele dagen bij het meisje met de gouden vlecht en haar huisgenote” (ibidem). Zelf is de studente ook mobiel, zo zijn er verschillende verwijzingen naar haar reizen, heeft ze familie in het buitenland en volgt ze het internationale nieuws op de voet: “haar ouders leerden haar vele talen, opdat ze op de hoogte zou zijn van wat er gaande is in de wereld, waarover haar familie verspreid als moedervlekjes woont,” (Michels, *Niet lang meer*).

De studente kan ook gezien worden als belichaming van de decodering van tradities die eigen is aan de moderniteit en vaak in verband gebracht wordt met de

metropool. Ze gelooft niet echt in verliefdheid en monogamie en houdt er steeds enkele partners tegelijk op na, iets waar haar metgezellen trouwens ook niet raar van opkijken:

Ik kies voor mannen met wie ik een band voel, maar ik bind me niet aan hen. De afspraken zijn duidelijk. We zijn vrij, niet exclusief, hebben beperkingen noch verplichtingen. Als ik bij hen in de buurt ben, kan ik bij ze logeren. Als ze stom gaan doen, haak ik af (Michels, Niet lang meer)

De moderne mentaliteit die doorgaans met de grootstad in verband wordt gebracht is hier te vinden in een middelgrote stad als Münster. De studenten lijken een grootstadsleven aan te gaan, met op de achtergrond het vredige, geschiedenisrijke Münster, waardoor er dus sprake is van een hybride stadsbeeld. Daarnaast kan ook de vraag gesteld worden of de veralgemening van de moderniteit voor deze afbeelding van de 'metropolitaanse' studente gezorgd heeft. De modernisering is niet meer afhankelijk van de grootstad voor haar verspreiding en kan dus perfect in een stad als Münster bestaan. Het gaat in dit kortverhaal immers vooral over een mentaliteit en levenshouding; de grote massa's en anonimiteit van de grootstad zijn hier afwezig. Toch lijkt dan niet iedereen in de stad (volledig) in die levenshouding mee te stappen. Het stadsbeeld dat hier naar voren komt is aldus hybride te noemen.

In *Hier begin je opnieuw* van Jeroen Olyslaegers komt de vaste vorm van stedelijke beleving als alternatief stedelijk ritme ook aan bod. In dit kortverhaal volgen we Anna, die na een reis naar Barcelona besluit in haar thuisstad Utrecht op 'citytrip' te gaan. Ze probeert anoniem door de stad te flaneren, te kijken naar de passanten en bekeken te worden door willekeurige voorbijgangers. Toch lukt dit anoniem flaneren niet al te best, Anna voelt immers de eenzaamheid van de anonieme stadsbewoner: "Het is reeds lang geleden dat ze een stad nog heeft verkend zonder iemand aan haar arm. En weer is het lastig om niet luidop te praten, zo geheel alleen," (Olyslaegers, *Hier begin je opnieuw*). Ze probeert Utrecht te zien als eender welke stad: "Kijk naar Utrecht. Het is eender welke stad. Hier vertrek je en kom je weer aan. Zoals elke stad. Kijk naar Utrecht," (ibidem). Toch blijkt dit avontuur moeizamer te verlopen dan ze had verwacht, tot ze plots herkend wordt door vriendinnen van haar:

De vrouwen wuiven in haar richting. Ze kijkt even over haar schouder. Niemand wuift terug. Het gejoel en het wuiven is wel degelijk voor haar bedoeld. Een van de uitgelaten dames roept iets enthousiasts over haar jurk. Ze hebben allemaal waanzinnig grote zonnebrillen op en hun lippen zijn kersrood geverfd. Ze zijn

omgeven door halfvolle flessen wijn en hapjes op kleine zilverkleurige schoteltjes die schitteren in de zon. De schipper is de enige die haar negeert en niet naar boven kijkt. De meiden blijven roepen. Ze gebaren haar naar beneden te komen. 'Kom dan, lekker stuk!' roept een van hen. (Olyslaegers, Hier begin je opnieuw)

Uiteindelijk is ze tevreden om terug te keren naar haar wereld, naar het Utrecht dat ze kent en waar ze omgeven wordt door vrienden, gezelligheid in de stad en de aangename, vertrouwde dingen:

Ze glimlacht, twijfelt. Maar dit is haar wereld en haar wereld draait weer. Ze is gezien. Ze kan er niet aan ontsnappen. Er weerklinkt gejuich als ze de trap afgaat en op de tijdelijk aangemeerde boot stapt. De vrouw die haar hand uitsteekt en haar op de boot helpt zegt dit: 'Hoe lang ben je al terug uit Barcelona, Anna?' Utrecht. Haar hoogstpersoonlijke city trip in eigen stad is afgelopen. Eindelijk laat ze zichzelf herkennen. (Olyslaegers, Hier begin je opnieuw)

Het personage schippert dus tussen twee vormen van stedelijke beleving, waarbij de vaste vorm van stedelijkheid het meest met Utrecht wordt verbonden en het personage kenmerken van de vloeibare stedelijkheid uitprobeert in de vertrouwde ruimte, wat wel deels lukt, maar waar ze ook uiteindelijk van afstapt.

De citybook *Woonplaats* van Annelies Verbeke besprak ik al eerder bij de paragraaf over de romantisch-fantasmagorische blik op de mediopolis, waar ik vooral de klemtoon legde bij de 'stedelijkheid in de luwte' die Gent tot zo'n uitstekende woonplaats kan maken voor bepaalde groepen in de stad. In deze paragraaf wil ik eerder traceren waaruit die vaste vorm van stedelijkheid bestaat in dit kortverhaal. Ten eerste wordt de plaatseigenheid weer onderstreept, met het roemrijke verleden van de stad die hier de motor achter is. De verteller verwijst naar de stad als de "fiere Arteveldestad" en naar de inwoners als stroppe dragers (Verbeke, *Woonplaats*). Bovendien merkt ze ook op dat er de laatste tijd veel Gents dialect in het straatbeeld verschijnt. De verteller benadert deze plaatseigenheid met enige argwaan en voelt de noodzaak dit toch enigszins te relativieren. De verteller schippert in haar beschrijvingen van de stad immers steeds tussen het particuliere van de stad en het universele. Na de opmerking over het Gentse dialect, vertelt ze over de praatjes die ze maakt wanneer ze haar hond uitlaat:

Met de hondeneigenaars in het Keizerspark voert ze gesprekken die inhoudelijk en vormelijk slechts licht afwijken van de gesprekken van hondeneigenaars in Oekraïense en Argentijnse stadsparken, zoals ook de dieren uit Kiev en Buenos Aires

met niet minder aandacht dan de Gentse elkaars aars besnuffelen. (Verbeke, Woonplaats)

En over de gesprekken met oude kennissen: “Ook in Los Angeles en Genève voeren mensen die elkaar nooit goed hebben gekend soortgelijke gesprekken” (ibidem). Het stadsbeeld lijkt dus te bestaan uit een spreidstand tussen het concrete en het universele, net zoals de mediopolis kan slingeren tussen de verschillende stedelijke belevingen. De verteller vindt zichzelf een “wereldburger” (ibidem), maar vertelt ook over een zekere R:

R woont, of woonde, zijn hele leven in de wijk rond het Keizerspark. De wereld is voor hem nooit groter geweest dan Gent. Tijdens zijn eerste bezoek zei hij al te horen dat de auteur ‘een vreemde’ was. Vijftig kilometer verder opgroeien blijft in Vlaanderen een fonetisch feit. (Verbeke, woonplaats)

R representeert een oudere vorm van stedelijkheid die duidelijk ver af staat van de stedelijke beleving van de metropool. Daarnaast lijkt de oudere, ‘niet-moderne’ vorm van stedelijke beleving vooral door te leven in de sociabiliteit. De verteller onderhoudt contacten met haar burens en de burens op hun beurt ook onderling. Ze helpen elkaar wanneer nodig, brengen elkaar eten en begroeten elkaar en wijken dus af van de grootstedelijke atomisering waarbij iedereen in de eigen bubbel vlucht:

Er heerst een prettige verstandhouding tussen M en M en de auteur, zij het dat de auteur soms in paniek raakt als M en M haar voorzien van twee paar schoenen, het beschilderde hoofd van een sfinx, een kist oude zeep, achttien ontbijtkoeken, een Artis-Historia collectie of een judopak. De overburen behoren tot de in Gent nogal sterk vertegenwoordigde gemeenschap van rommelmarktfanatici. (ibidem)

Toch zijn die buurtcontacten vaak vluchtig, wat de dubbelzinnigheid van de stedelijke beleving aantoont: “De auteur gaat nooit naar contacten met buurtbewoners op zoek, ze overkomen haar,” (ibidem). De stadservaring is hier bij uitstek hybride, de verteller schippert tussen verschillende vormen van sociabiliteit en bekijkt haar eigen stad en de beleving ervan vanuit verschillende ooghoeken.

B. Tussen vast en plasma, globalisering en de postmoderne stad

In andere citybooks komt de nadruk te liggen op de verhouding van de oudere, vaste vorm van stedelijkheid met de globalisering of postmoderne stedelijkheid. Aangezien de vaste stedelijkheid plaatsgebondenheid naar voren schuift en de plasmavorm eerder globale

stromen en generieke plaatsen onderstreept kan de ontmoeting tussen beide vormen boeiende materie opleveren.

In het kortverhaal *Een schijn van tijd* van Simone Lenaerts zien we een dergelijke bijeenkomst in Graz, een middelgrote stad in Oostenrijk. De tekst begint met de opmerking van de verteller dat ze werkt aan een roman over een familielid die tijdens de tweede wereldoorlog opgepakt werd wegens deelname aan het verzet en via allerlei tussenstops (waaronder Graz) uiteindelijk in Dachau terecht kwam. Ook benadrukt de verteller dat ze het beslist niet over de geschiedenis wil hebben, “maar de geschiedenis eist haar recht,” en “waar ik het vooral niet over wilde hebben, begroet me hier. Een vingerwijzing? Een wenk? Graz zelf, die me verplicht mijn voornemen over boord te gooien?” (Lenaerts, *Een schijn van tijd*). De stad lijkt bespiegelingen over het verleden uit te lokken. In het kortverhaal wordt geschiedenis verweven met observaties over de hedendaagse stad, wat op zich al de hybriditeit aantoont. De afbeelding van de stad is een spel tussen verleden, heden en toekomst en schijnt op die manier licht op de gelaagdheid van de stedelijke ervaring.

De stadskern van Graz heeft alleszins een vredevol en gezellig aanzicht, het is er rustig en aangenaam, en wijkt dus af van de metropolitaanse *hustle and bustle* die de grootstedelijke kernen kleurt:

de stadskern met zijn mooie winkels, dure merkartikels, leuke, stijlvolle cafés en restaurants, musea, administratieve diensten in imposante Habsburgse gebouwen, het park, de blauwe zones in een autoluwe stad, de aangename lanen, straten met de elegante huizen en stadskastelen (Lenaerts, *een schijn van tijd*)

En ook de straat waar de residentie van de verteller zich bevindt, straalt rust en ingetogenheid uit: “ik vertrek vanuit mijn verblijf in de Beethovengasse. Grote burgerlijke huizen, voortuinen met rozelaars en hortensia’s, en aan de achterkant veel groen, oude bomen die hoog uitsteken boven de rode pannendaken” (ibidem). Het beeld van de stad dat hier naar voren komt strookt met het idee van ‘stedelijkheid in de luwte’, een rustige en aangename woonplaats met een gezellig historisch centrum in de buurt.

Dat trager en geschiedenisrijk stedelijk ritme bevindt zich in verhouding met het heden en de toekomst in deze tekst. Door enkele observaties van het dagdagelijkse fenomenen in de stad, toont de verteller ons die spanningsverhouding tussen het oude en het nieuwe, conserveren en moderniseren, herinneren en vooruitblikken. Zo merkt ze op dat een oud hotel verbouwd wordt om een nieuw publiek aan te trekken:

Het statige hotel Wiesler wordt verbouwd. Het klassieke interieur in de stijl van de Wiener Secession wordt aangepast, aangetast, door het scheve timmerwerk van een jonge Nederlandse ontwerper. De waan van de dag. Men mikt op de hipsters, de trendsetters. Geen vier sterren maar vrijheid, luidt de filosofie. (ibidem)

In dit hotel moet het verleden wijken voor modernisering en het aantrekken van een hip stadspubliek, iets waar de verteller duidelijk niet heel happig op is. Daarnaast toont het ook aan dat de stad aantrekkelijk wil zijn voor de hippe, creatieve middenklasse, die al aanwezig is in de stad. De verteller observeert namelijk ook het publiek bij een avondje in het theater:

Op een avond brengt een shuttle me van het Kunsthaus naar het theater. Ik taxeer het gezelschap op zijn vestimentaire aspect. In de bus geen 'Trachten', maar bestudeerde nonchalance in jeans van een merk. Zwart met wit, Jil Sander. Dure rafels of vintage. De dresscode van de liefhebbers van alles wat het adjectief hedendaags of eigentijds krijgt opgespeld. (Lenaerts, Een schijn van tijd)

De vermenging van oud en nieuw in het straatbeeld wordt ook opgemerkt aan de hand van enkele kunstinstallaties die afsteken tegen de historische gebouwen van het centrum van de stad:

Naast het podium, rechts, hoger tegen een statige Habsburgse gevel, hangt een wit doek met de merkwaardige regel: 'Der Nacht is nicht schwarz und der Himmel kein Reich', een citaat van Gerard Rühm. Avant-garde in de publieke ruimte. Opnieuw. (ibidem)

De meest opvallende reflectie komt echter aan de oppervlakte wanneer de verteller in een gigantisch volksfeest verzeild geraakt wat haar aan het denken zet:

Zondag, vindt hét grote volksfeest plaats. Van heinde en verre zullen ze komen, met tienduizenden, nee, 100.000 man verwacht men, allen uitgedost volgens de traditie, de fraaiste dirndls, de knapste lederhosen. 'Aufsteirern' heet het evenement, een woordspeling met subtiel gevoel voor marketing. (ibidem)

Het volksfeest is een gigantisch succes en is uiteraard een 'enacting' van hoe het vroeger was. De folklore is aldus bijzonder populair:

'Jetzt geht's los! Aufsteirern!' Ik ga de straat op, samen met tienduizenden anderen, richting oude stad. Ik loop tussen vrolijke families in traditionele, feestelijke klederdracht, veel mooie vrouwen met zwierige, kleurrijke dirndls, prachtig paars en groen. Trots op hun 'Tracht'. Mannen, de lederhosen in vele verschillende modellen,

pijpen boven en onder de knie, slobberende kousen en hemden, die op schouderhoogte de stad met geruite katoenen vichystof lijken te overspannen. Ook vrouwen, vooral jonge, dragen de hertenleren broek. (Lenaerts, Een schijn van tijd)

Traditionele klederdracht, muziek en dans worden gevierd en in ere gehouden. Wat de verteller wel opmerkt is hoe de tradities ook deels doorbroken worden, de vrouwen dragen ook de normaal enkel voor mannen voorbehouden lederhosen en ook de traditionele dans laat nu vrouwen toe: “Het is hoogst ongebruikelijk dat meisjes dit meedansen. Die traditie wordt vandaag doorbroken. Met z’n elf stappen ze prompt de Bühne op, de duimen achter de bretellen van de lederhosen die ze allen dragen, ‘die Burschen und die Mädels’” (ibidem). Ook de aanwezigheid van moslimmeisjes in de drukke binnenstad tijdens het traditionele feest toont aan dat de realiteit complexer is dan een simpele terugkeer naar het verleden (en kan ook gelezen worden als een manifestatie van die globale stromen). De verteller zelf staat eerst wat meewarig tegenover het fenomeen:

Vermaan me neutraal op te stellen, beter, om mee te zijn. Dit gebeuren, al wat ik rond me zie, is het verkennen van de eigen identiteit en is er de bevestiging van, houd ik me voor. Het zich afzetten tegen de mondiale eenheidsworst, tegen de globale afvlakking, tegen het platwalsen van het onderscheid. (Lenaerts, Een schijn van tijd)

Uiteindelijk houdt ze zich voor om de gebeurtenis te zien als een exploratie van de eigen identiteit als verzet tegen de globalisering die ook een uniformisering van globale cultuur lijkt mee te dragen. Dit herinnert uiteraard aan wat ik al besprak bij de mediopolis en globalisering. De nadruk die gelegd wordt op de eigenheid van plaats en lokale identiteit kan inderdaad gezien worden als een protest tegen, of een manier van omgaan met de eenvormigheid van de plasmavorm van stedelijkheid. Daarnaast kan een dergelijk volksfeest ook geïnterpreteerd worden als een opwaardering van de gebruikswaarde van de publieke ruimte, maar natuurlijk daagt dan ook de vraag in welke mate zo’n evenement vermarkt is. Feit is dat het in de beleving en verbeelding een rol blijft spelen.

Ook in *Haarlem afgeharkt* van Kristien Hemmerechts wordt het oudere stedelijke ritme gecontrasteerd met de voortschrijdende vermarkting en commercialisering. In Haarlem observeert de verteller nog vele zogenaamde *urban villagers*:

Verderop schuurt een man bladderende verf van de ramen van zijn huis, hij doet het met de hand, geen schuurmachine voor hem. Je hand voelt de nerven van het hout, je moet het aaien voor je het schuurt, dan begrijpt het waarom je het schuurt en verzet het zich niet. Wij zijn de oude tijd, zeggen de mannen, de ene op zijn logge fiets, de

andere op zijn klompen, niet van hout maar van rubber. (Hemmerechts, Haarlem afgeharkt)

Dit stedelijk ritme komt in confrontatie met het stedelijk ritme dat zich focust op de toekomst en op het aantrekken van publiek die de stad komt consumeren: “De stad holt voorwaarts, de toekomst tegemoet. De stad maakt de toekomst, print haar in 3D. De mannen blijven koppig staan, graven zich dieper in het verleden in, het verleden waar de stad zo trots op is,” (ibidem). De verteller observeert de stedelijke ritmes die op het eerste zicht lijken te contrasteren, de eerste de aan de vroegmoderne stedelijkheid herinnerende stedelijke beleving en de tweede de plasmavorm van mondialisering en virtualisering:

Je moet weten wat je wilt, denken de mannen, verleden of toekomst. Het kan niet allebei en al helemaal niet tegelijkertijd. De stad ziet dat anders, zet het verleden in om de toekomst naar de oevers van het Spaarne te lokken. We vertrekken van een handig appje, we maken er een YouTube-filmpje van. Download het nu! Zet een virtual reality-bril op je neus, waan je in de zeventiende eeuw, of de achttiende, of de dertiende, de zestiende. Kies maar! (Hemmerechts, Haarlem afgeharkt)

Het verleden en een andere vorm van stedelijke beleving kunnen echter ook geïntegreerd worden, en dan voornamelijk om bezoekers naar de stad te lukken. Dit past in het idee van de postmoderne stad, met haar voortschrijdende en uithollende commercialisering die de stad als *commodity* aanbiedt. Ook dit komt in de tekst van Hemmerechts aan bod:

De Grote of Sint-Bavokerk gaat om drie uur dicht want KLM houdt er een receptie om Delft Blue no. 98 te presenteren, het meest recente miniatuurhuisje in de reeks. Er staan karretjes klaar die aan boord worden gebruikt om eten en drank te serveren. Misschien is het een gimmick. (ibidem).

In deze citybooks zien dus we hoe globalisering en de elementen van de postmoderne stad gekanaliseerd wordt in middelgrote steden. Het maakt deel uit van de beleving van de mediopolis, waar het gecontrasteerd wordt met andere vormen van stedelijke beleving.

C. Tussen vast, vloeibaar en gas

De gasvormige stedelijkheid, met de suburbanisatie en de verneveling van de stad over het landschap, komt niet vaak aan bod in de citybooks. In de meeste kortverhalen zijn er verwijzingen te vinden naar de vaste stedelijkheid, de metropolitaanse en vaak ook naar de globale stromen van de plasmavorm en ‘postmoderne’ tendensen in de stad, maar de gasvorm is zeldzamer. Misschien wordt deze vorm van stedelijkheid, met haar vrij saaie

beleving, niet als écht stedelijk gezien, of enkel als woonplaats die geen deel uitmaakt van de verbeelding van de stad. Toch zijn er soms beschrijvingen van deze vorm van stedelijkheid:

Minder huizen, meer leegstand. Zwerfgras op het voetpad. Reclameborden voor het snelverkeer. McDonalds lokt met '100% Rindfleisch aus Österreich!' De Carisma Bar bezit een ruimer wereldbeeld, ze prijst '30 internationale Mädchen' aan. Mijn route toont het fenomeen van hoe telkens en overal weer een stad zich afpelt. [...] nu naar de buitenwijken van de hypermarkten, de woonkazernes, de wegknooppunten, de vage gronden, de vergeten, verwaarloosde projecten, en hier en daar als getuige van hoe het ooit was, een oud boerderijachtig huis of een dichtgespijkerd villaatje, dat de kaalslag en nieuwbouw overleefd heeft. (Lenaerts, Een schijn van tijd)

De beschrijving toont ons een traditioneel beeld van de verneveling van de stad, die hier omschreven wordt als de stad die zich "afpelt" (lees: steeds minder stad wordt?). Deze passage toont ons echter niet de beleving van de gasvormige stedelijkheid, eerder het uitzicht. In Brink Scholtz' *The Return* gaat de verteller dieper in op die specifieke vorm van stedelijke beleving en wordt het vooral gecontrasteerd met de geworteldheid van de vaste vorm. Het verhaal vermengt persoonlijke herinneringen aan Utrecht (waar de verteller lang geleden een jaar lang woonde), met observaties over de hedendaagse stad, waarbij meerdere vormen van stedelijke beleving aan bod komen. De diversiteit en heterogeniteit die meestal gelinkt wordt aan de grootstedelijke beleving wordt geobserveerd:

Opposite me on the bus sits a girl with a headdress pinned to a bun with a small pearl. She has blue eyes, ivory skin, and perfect chiseled features. To her right sits another girl with a long ponytail of artificial hair who wears tight pale jeans, a patchwork patent leather jacket, glittery sandals, a charm bracelet, large sunglasses, and pink hoops in the bottom holes of her studded ears. To the left of the girl with the bun sits a bleached blonde woman in a tight black skirt and furry leopard print tights. Her mascara has formed thick clumps, and her black lip liner bleeds into the wrinkles of her pale pink lips. Behind me, two women in brown, with bare faces and limp hair, sit with their necks craning forward. (Scholtz, The Return)

Wanneer de verteller door de stad wandelt, ervaart ze ook het gevoel van eventualiteit, van de eindeloze mogelijkheden die stad met zich meedraagt om in een handomdraai het leven een andere wending te geven, tevens een idee dat veelvoudig met de grootstad verbonden wordt: "On Nobelstraat I imagine that I will catch someone's eye, and fall in

love instantaneously. On the Lijnmarkt I see a pair of boots that will change my life,” (ibidem). Naast deze flarden van metropolitaanse stadsbeleving, schemert ook de vaste vorm van stedelijkheid door in de tekst, al heeft de verteller eigenlijk weinig voeling met het historische centrum van de stad:

One afternoon I ask Marianne to walk with me, and to tell me what she sees in the city. I record her as she describes the old buildings of the museum quarter, the bright green of the young leaves along the Singel, the wharf cellars and the parks and the stairs of the Stadhuis packed with people enjoying the first sun.

After some time Marianne stops and asks me what I see. Thinking that I am pressing ‘pause’ on the dictaphone, I press ‘record’. And so when I listen to the tape later in the evening, I hear only my own voice.

‘Nothing,’ I reply.

(Scholtz, *The Return*)

De verteller erkent ook hoe waardevol vastgoed in de historische binnenstad is geworden:

I know that at the time that Andries sold the house, having returned to South Africa, he could not have predicted how valuable it would become. The width of a window and a door, it is less than half the size of the house that he and my mother now own in South Africa, but worth more than twice as much. (ibidem)

De verteller voelt zich echter meer aangetrokken tot de nieuwe buitenwijkprojecten van de stad. Door een van de contactpersonen in Utrecht wordt haar aangeraden om eens naar de ‘Leidsche Rijn’ te trekken, een nieuw project aan de buitenrand van de stad. Een plek waar de verteller later opnieuw bezoekt: “I catch a bus to Leidsche Rijn. I don’t know what it is I’m looking for, it is my last day in the city” (ibidem). Bij haar eerste bezoek wordt ze vergezeld door een vrouw die woont en werkt in het nieuwe stadsdeel:

*Maria picks me up along the Maliesingel. She has full eyes and lips, a short body, and a quick, sudden laugh. As she drives she speaks. She tells me about Leidsche Rijn. It is a vast new development on the outskirts of Utrecht, she says. Ten years ago, the entire area was farmland. Now, amongst some of the old farmhouses and apple orchards that have been retained, a range of new suburbs has emerged. (Scholtz, *The Return*)*

Het project is exemplarisch voor hoe de stad zich vernevelt over het landschap en ontstond vanuit een idee dat typisch voor de mediopolis kan worden genoemd: “It would provide a way of living that combined access to the atmospheric centre of Utrecht with more spacious, affordable living,” (ibidem). Men wilde aldus de vaste stedelijkheid van

het historische centrum combineren met de ruimte en groene omgeving van een meer suburbane omgeving. Toch bleek dit concept niet direct aan te slaan: “Soon it became apparent, though, that these expectations fell short of the experience of new inhabitants,” (Scholtz, *The Return*). De reden die hiervoor aangereikt wordt door de inwonster is interessant: “It became clear that you don’t just place people in an area, and then expect them to feel at home, or feel as if they belong’, she says,” (ibidem). Het gevoel van geworteldheid, doorgaans verbonden met de solide stedelijkheid, dat lijkt te ontbreken in het nieuwe project en tot het ‘falen’ ervan leidde, wordt dus in hoge mate gewaardeerd door de inwonster van de Leidsche Rijn. Ook de oplossing herinnert aan de solide stedelijkheid:

‘now there has been a shift in approach, and rather than spending money on so-called ‘high’ art, there is investment in simple cultural events that will draw people into the public space around daily activities like eating, drinking, playing with the children. And presumably the sense of history will develop as these experiences accumulate: ordinary, shared experiences.’ (Scholtz, *The Return*)

De mogelijke oplossing die uitgetest wordt is namelijk het gebruik van de publieke ruimte stimuleren, en dus als het ware de gebruikswaarde van de omgeving te benutten en een collectieve geschiedenis, plaatselijkheid en -verbondenheid te ontwikkelen, wat natuurlijk helemaal herinnert aan de op de vroegmoderne stedelijkheid geënte vaste vorm van stedelijke beleving, waar dergelijke zaken centraal staan.¹¹ In deze citybook zien we dus dat de gasvormige stedelijkheid in verhouding staat met de vaste vorm van stedelijkheid en ook de vloeibare vorm stedelijkheid, waardoor de hybride stadservaring nadrukkelijk aanwezig is en de mediopolis aldus een medium vormt voor al deze verschillende ervaringen.

D. Conclusie

In de besproken citybooks zien we steeds verschillende vormen van stedelijke beleving tegelijk aan het werk. In dergelijke literaire representaties van middelgrote steden staat in de beleving van de mediopolis de vaste vorm meestal centraal. De nadruk ligt op

¹¹ De oplossing past ook geheel bij wat Augoyard al zei in 1979: “The “quality of life” theme is “in” today. After several decades of urban planning that were characterized by an increasing mastery of space in quantitative terms, the inhabitants have suddenly become an object of concern. It is asked how the “user” can come to live within these new urban arrangements. One seeks to improve the living conditions of the “consumer” or the “constituent” [l’“administré”]. New techniques have been invented to soften the edges of planned spaces— for example, by promoting sociocultural activities and entertainments” (14-15).

geworteldheid, de rijkdom aan geschiedenis en meer gemoedelijke stadsritmes. Dit wordt soms gecombineerd met elementen van metropolitaanse beleving, waaronder een moderne mentaliteit, sociale omgang en heterogeniteit en diversiteit. Daarnaast wordt de vaste vorm gecombineerd, of gecontrasteerd, met de globale stromen van de plasmavorm en de postmoderne stad, waarbij de nadruk ligt op vraagstukken van identiteit en de as verleden-heden-toekomst. Tenslotte komt de gasvorm ook aan bod, opnieuw met de prominente vraag naar identiteit en geworteldheid.

Deel IV: Conclusie

Het onderwerp van dit onderzoek was de literaire representatie van de middelgrote stad. Het doel van het onderzoek was dan om te analyseren op welke wijze de middelgrote stad geportretteerd wordt in de citybooks van de Buren én hoe dit de studie van stedelijke beleving van meerwaarde kan voorzien.

Op conceptueel niveau blijkt de mediopolis een interessant concept te zijn, zeker in verhouding met hedendaagse ontwikkelingen en uitdagingen in de stad. De middelgrote stad is immers de meest dominante vorm van stedelijkheid in Europa en staat blootgesteld aan uitdagingen zoals onder andere globalisering, ecologie en migratiestromen. Daarnaast blijkt de beleving in deze vorm van stedelijkheid vaak hybride van aard te zijn, waardoor een concept zoals de mediopolis, waarbij meerdere stedelijke belevingsvormen elkaar ontmoeten, actueel en hulpvaardig is. Bovendien wordt op die manier de hyperfocus op grootte en groei ontweken.

Literaire representaties van de middelgrote stad blijken een grote variatie te kennen. Enerzijds is er de fantasmagorische benadering waarbij de stad benaderd wordt vanuit een vast schemata aan conventies en verwachtingen. Wanneer het referentiekader de grootstadsfantasmagorie of een impliciet groei-model is, blijkt de middelgrote stad tekort te schieten: ze is te klein, te saai, te bekrompen in vergelijking met de opwindende en dynamische grootstad. De vertellers verlangen naar de grootstedelijke massa en anonimiteit en zien de middelgrote stad als gebrekkig. Wanneer de fantasmagorie bestaat uit een droombeeld van 'stedelijkheid in de luwte' wordt de middelgrote stad als positief geëvalueerd. Het bekleedt dan een utopische positie, waarbij metropolitaanse stedelijkheid gekoppeld wordt aan meer gemoedelijke stadsritmes.

Een fantasmagorische blik kan ondermijnd worden door de literaire registratie van alledaagse fenomenen in het stedelijke leven. De bestudeerde kortverhalen kunnen dan een afwijkend stedelijk ritme portretteren, waardoor een fantasmagorisch totaalbeeld over de stad aan het wankelen wordt gebracht. Door te focussen op een onderbelicht fenomeen wordt de heterogeniteit van de stad aangetoond. Daarnaast waren er ook vele citybooks waarin een hybride stadservaring naar voren kwam. Wat betreft de aggregatietoestanden kan geconcludeerd worden dat de vaste of solide vorm van stedelijke beleving veruit het meest aan bod kwam. In literaire representaties lijkt de plaatseigenheid, lokale identiteit, geworteldheid en sociale omgang, meestal gelinkt aan

de pre-industriële handelsstad het definiërende kenmerk van de middelgrote stad. Die vaste vorm van stedelijkheid wordt dan gecombineerd met andere aggregatievormen. De vloeibare metropolitaanse beleving komt aan bod, waarbij de nadruk vooral komt te liggen op de moderne mentaliteit, cultuur en leven in de stad, en minder op de grootstedelijke massa en anonimiteit.

Ook de plasmatische vorm van stedelijkheid kwam aan bod, waarbij voornamelijk het vraagstuk van stedelijke identiteit naar voren kwam; de verhouding tussen plaatsgebondenheid of *couleur locale* en de globale stromen of de vervlakkende krachten van de postmoderne stad. De gasvorm kwam iets minder vaak aan bod, maar bleek ook de vraag naar identiteit pertinent te onderstrepen.

Algemeen kan gesteld worden dat de heterogeniteit van de literaire representaties de heterogeniteit van stedelijke belevingen weerspiegelt. Op die manier tonen de besproken stadsteksten ons dat benaderingen vanuit een groeiparadigma en een fantasmagorie van de grootstad nog niet verdwenen zijn. Anderzijds komen andere fenomenen ook veelvoudig aan bod, waardoor de meervoudigheid van de stedelijke beleving via literaire teksten ook naar de oppervlakte komt. Specifiek dient de hybriditeit van de stadservaring erkend te worden, zonder natuurlijk uit te gaan van een al te simplistische een-op-een relatie tussen literaire en reële stad.

Wat betreft mogelijkheid tot verder onderzoek kunnen andere literaire vormen geraadpleegd worden. Zeker romans waar stedelijkheid een prominente rol speelt kunnen door hun lengte en diepgang ook interessante onderzoeksobjecten vormen. Op inhoudelijk vlak denk ik dat de theorie van de aggregatietoestanden zeker wat betreft hedendaagse uitdagingen voor de stad bevorderlijk kan werken. Ik denk dan vooral aan de spanningsverhouding tussen lokale identiteit en voortschrijdende globalisering, migratiestromen en de uniformisering van het stadsbeeld. Op dat vlak kan literatuur, zonder uiteraard haar eigenheid als artistieke vorm te verliezen, functioneren als een “seismograaf” van de hedendaagse stadservaring (Alter xi).

Bibliografie

Primaire bronnen

Bijnens, Michael. *Ik volg je*. Citybooks

<http://www.citybooks.eu/nl/steden/citybooks/p/detail/ik-volg-je>

Caso, Ángeles. *Een liefdeslied voor Gent*. Citybooks.

<http://www.citybooks.eu/nl/steden/citybooks/p/detail/een-liefdeslied-voor-gent>

Daem, Frederik Willem. *Tekens van leven – een louteringsplaatsbeschrijving*. Citybooks.

<http://www.citybooks.eu/nl/steden/citybooks/p/detail/tekens-van-leven-eenlouteringsplaatsbeschrijving>

de Wit, Rebekka. *Tot het verschil over sterrenstelsels gaat*. Citybooks.

<http://www.citybooks.eu/nl/steden/citybooks/p/detail/tot-het-verschil-over-sterrenstelsels-gaat>

Grünberg, Arnon. *Aangifte*. Citybooks.

<http://www.citybooks.eu/nl/steden/citybooks/p/detail/aangifte>

Hemmerechts, Kristien. *Haarlem afgeharkt*. Citybooks.

<http://www.citybooks.eu/nl/steden/citybooks/p/detail/haarlem-afgeharkt>

Lenaerts, Simone. *Een schijn van tijd*. Citybooks.

<http://www.citybooks.eu/nl/steden/citybooks/p/detail/een-schijn-van-tijd>

Michels, Carmien. *Niet lang meer*. Citybooks.

<http://www.citybooks.eu/nl/steden/citybooks/p/detail/niet-lang-meer>

Olyslaegers, Jeroen. *Hier begin je opnieuw*. Citybooks.

<http://www.citybooks.eu/nl/steden/citybooks/p/detail/hier-begin-je-opnieuw>

Scholtz, Brink. *The Return*. Citybooks.

<http://www.citybooks.eu/nl/steden/citybooks/p/detail/de-terugkeer>

Stift, Andrea. *Ik woon hier niet*. Citybooks.

<http://www.citybooks.eu/nl/steden/citybooks/p/detail/ik-woonhier-niet>

Szabłowski, Witold. *Alle poorten van Lublin*. Citybooks.

<http://www.citybooks.eu/nl/steden/citybooks/p/detail/alle-poorten-van-lublin>

Verbeke, Annelies. *Woonplaats*. Citybooks.

<http://www.citybooks.eu/nl/steden/citybooks/p/detail/woonplaats>

Weijers, Niña. *Eclips*. Citybooks.

<http://www.citybooks.eu/nl/steden/citybooks/p/detail/eclips>

Secundaire bronnen

- Alter, Robert. *Imagined Cities: Urban Experience and the Language of the Novel*. Yale University Press, 2005.
- Andreotti, Alberta, et al. 'Local and Transnational Everyday Practices in Four European Cities: Are New Barbarians on the Road?' *Mobilities and Neighbourhood Belonging in Cities and Suburbs*, Palgrave Macmillan, 2014, pp. 23–41.
- Augoyard, Jean-François. *Step by Step: Everyday Walks in a French Urban Housing Project*. 1979. Translated by David Ames Curtis, University of Minnesota Press, 2007.
- "Austria". *Cities of the World: Vol. 3. Europe and the Mediterranean Middle East*, edited by Karen Ellicott, Thomson Gale, 6th edition, 2002, pp.15-29.
- Bakker, Jan-Hendrik. *Welkom in Megapolis: denken over wonen, stad en toekomst*, Atlas, 2008.
- Bailey, Iain. 'Conceptualising the Modernist City'. *The Palgrave Handbook of Literature and the City*, edited by Jeremy Tambling, Palgrave Macmillan, 2016, pp. 733–50.
- Bell, David and Mark Jayne. "Conceptualizing Small Cities." *Small Cities: Urban Experience beyond the Metropolis*, edited by David Bell and Mark Jayne. Routledge, 2006, pp. 1-18.
- Bentley, Nick. 'Postmodern Cities'. *The Cambridge Companion To The City in Literature*, Cambridge University Press, 2014, pp. 175–87.
- Bolton, Tom, and Paul Hildreth. *Mid-Sized Cities: Their Role in England's Economy*.
centreforcities, June 2013, <http://www.centreforcities.org/publication/mid-sized-cities/>
- Bou, Enric. "Representing Everyday Life". *Arizona Journal of Hispanic Cultural Studies*, vol.19, 2015, pp. 171-181.
- Brooker, Peter. *Modernity and Metropolis: Writing, Film and Urban Formations*. Palgrave, 2002.
- Brown, Alfie. "How Did the Everyday Manage to Become So Interesting?" *The Palgrave Handbook of Literature and the City*, edited by Jeremy Tambling, Palgrave Macmillan, 2016, pp. 75–85.
- Brueckner, Jan K. 'Urban Sprawl: Diagnosis and Remedies'. *International Regional Science Review*, vol. 23, no. 2, Apr. 2000, pp. 160–71.
- Castells, Manuel.

- 'European Cities, the Informational Society, and the Global Economy', 1993. *The City Reader*, edited by Richard T. LeGates and Frederic Stout, 2nd ed., Routledge, 2000, pp. 557–67.
- The Rise of The Network Society*. 2nd ed. (with a new preface), Wiley-Blackwell, 2010.
- Castiglioni, Benedetta, and Viviana Ferrario. 'Where Does Grandmother Live? An Experience Through the Landscape of Urban Sprawl in Veneto (Italy)'. *Landscape: From Knowledge to Action*, edited by Martine Berlan-Darqué et al., Editions Quae, 2008, pp. 67–80.
- Chambers, Iain. *Popular Culture: The Metropolitan Experience*. Methuen, 1986.
- Clark, Peter. *European Cities and Towns: 400-2000*. Oxford University Press, 2009.
- Cooke, Philip. 'Modern Urban Theory in Question'. *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. 15, no.3, 1990, pp. 331–43.
- Couch, Chris, et al. 'Introduction: Definitions, Theories and Methods of Comparative Analysis'. *Urban Sprawl in Europe: Landscapes, Land-Use Change & Policy*, edited by Chris Couch et al., Blackwell, 2007.
- De Cauter, Lieven. *De Capsulaire Beschaving: Over de Stad in Het Tijdperk van Angst*. NAI, 2004.
- Dehaene, Michiel, et al. 'De Middelgrote Stad Als Europese Stedelijke Conditie En Strategie = the Mid-Size City as a European Urban Condition and Strategy'. *Medium: Images of the Mid-Size City, Special Issue of Oase*, vol. 89, 2013, pp. 2–9.
- Donald, James. 'This, Here, Now: Imagining the Modern City'. *Imagining Cities: Scripts, Signs, Memory*, edited by Sallie Westwood and John Williams, Taylor & Francis, 2003, pp. 179–99.
- Eeckhout, Bart. "'We Werken Eraan": Stadsvernieuwing in Antwerpen = "We're Working on It": Urban Renewal in Antwerp'. *Medium: Images of the Mid-Size City, Special Issue of Oase*, vol. 89, 2013, pp. 28–29.
- Finch, Jason, Lieven Ameel and Markku Salmela. "The Second City in Literary Urban Studies: Methods, Approaches, key Thematics." *Literary Second Cities*, edited by Jason Finch, Lieven Ameel and Markku Salmela. Palgrave, 2017, pp. 3-20.
- Gans, Herbert J. *The Urban Villagers: Group and Class in the Life of Italian-Americans*. The Free Press, 1962.
- Gold, J. R. "Modern City". *International Encyclopedia of Human Geography*, edited by R.

- Kitchen and N. J. Thrift, Elsevier Science, 2009, pp. 150–56.
- “Germany”. *Cities of the World: Vol. 3. Europe and the Mediterranean Middle East*, edited by Karen Ellicott, Thomson Gale, 6th edition, 2002, pp. 187-219.
- Hall, Tim, et al. “Introduction”. *The SAGE Companion to the City*, edited by Tim Hall et al., SAGE Publications, 2008, pp. 1–9.
- Harvey, David. *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. Verso, 2012.
- Hetherington, Kevin. “Memories of Capitalism: Cities, Phantasmagoria and Arcades”. *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 29, no. 1, Mar. 2005, pp. 187-200.
- Highmore, Ben. “Introduction: Questioning Everyday Life”. *The Everyday Life Reader*, edited by Ben Highmore, Routledge, 2002, pp. 1-34.
- Hodos, Jerome I. *Second Cities: Globalization and Local Politics in Manchester and Philadelphia*. Temple University Press, 2011.
- Karsten, Lia, et al. *Stadsmensen: Levenswijze En Woonambities van Stedelijke Middengroepen*. Uitgeverij Het Spinhuis, 2006.
- Keunen, Bart. “World Cities and Second Cities: Imagining Growth and Hybridity in Modern Literature.” *Literary Second Cities*, edited by Jason Finch, Lieven Ameel and Markku Salmela. Palgrave, 2017, pp. 21-42.
- Keunen, Bart, et al. ‘De stadsroman: van Volvet naar *Lite*’. *Spiegel der Letteren*, vol. 48, no. 2, Dec. 2006, pp. 247–61.
- Kleniewski, Nancy. ‘Introduction: Contemporary Issues in Urban Sociology’. *Cities and Society*, edited by Nancy Kleniewski, Blackwell Pub, 2005, pp. 1–13.
- Kunzmann, Klaus R. and Michael Wegener. “The Pattern of Urbanization in Western Europe.” *Ekistics*, vol. 58, no. 350/351, 1991, pp. 282–291.
- Laermans, Rudi. ‘Stedelijkheid in de veralgemeende moderniteit’. Positiepaper. Centrum voor Cultuursociologie, KULeuven, 2002.
- Lefebvre, Henri.
Critique of Everyday Life. Special ed. London: Verso, 2008.
 ‘Right To The City’. *Writings on Cities*, translated by Eleonore Kofman and Elizabeth Lebas, Blackwell Publishers Ltd, 1967, pp. 61–181.
- Lucassen, Leo, and Wim Willems. ‘Waarom Mensen in de Stad Willen Wonen: Een Terugblik’. *Waarom Mensen in de Stad Willen Wonen: 1200-2010*, edited by Leo Lucassen and Wim Willems, Uitgeverij Bert Bakker, 2009, pp. 259-270.

Marx, Karl. *Capital*, Vol I (1867). Marxists.org, 2015.

<https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-I.pdf>

McNamara, Kevin. 'Introduction'. *The Cambridge Companion To The City in Literature*, edited by Kevin McNamara, Cambridge University Press, 2014, pp. 1–16.

Moore, Ben. 'Walter Benjamin and The Arcades Project'. *The Palgrave Handbook of Literature and the City*, edited by Jeremy Tambling, Palgrave Macmillan, 2016, pp. 59–74.

Notteboom, Bruno. 'Orde En Geheugen: De Verbeelding van Gent Rond 1900 = Order and Memory: Imagining Ghent around 1900'. *Medium: Images of the Mid-Size City, Special Issue of Oase*, vol. 89, 2013, pp. 12–27.

Parker, Simon. *Urban Theory and the Urban Experience: Encountering the City*. Routledge, 2004.

Perec, Georges.

"Approaches to what?". 1973. *The Everyday Life Reader*, edited by Ben Highmore, Routledge, 2002, pp 176-178.

Tentative d'épuisement d'un lieu parisien. Bourgois, 2008.

Pile, Steve. *Real Cities: Modernity, Space and the Phantasmagorias of City Life*. Routledge, 2005.

Pleij, Herman, et al. 'De Verbeelding van de Stad in de Literatuur: Van de Middeleeuwen Tot Eind Negentiende Eeuw'. *Waarom Mensen in de Stad Willen Wonen: 1200-2000*, edited by Leo Lucassen and Wim Willems, Uitgeverij Bert Bakker, 2009, pp. 124–51.

Preston, Peter, and Paul Simpson-Housley. 'Introduction: Writing the City'. *Writing The City: Eden, Babylon and the New Jerusalem*, edited by Peter Preston and Paul Simpson-Housley, Routledge, 1994, pp. 1–14.

Puissant, Sylvette and Claude Lacour. "Mid-Sized French cities and their niche competitiveness." *Cities*, vol. 18, 2011, pp. 433-443.

Sassen, Saskia. "The Global City: Introducing a Concept". *The Brown Journal of World Affairs*, vol. 11, no. 2, 2005, pp. 27-43.

Savage, Mike, and Alan Warde. 'Modernity, Post-Modernity and Urban Culture'. *Cities and Society*, edited by Nancy Kleniewski, Blackwell Pub, 2005, pp. 72–80.

Sieverts, Thomas. *Cities Without Cities: An interpretation of the zwischenstadt*. 1997. Spon

- Press, 2003.
- Simmel, Georg. "The Metropolis and Mental Life." 1903. *Classic Essays on the Culture of Cities*, edited by Richard Sennett, Meredith, 1969, pp. 47–60.
- Spengler, Oswald. "The Soul of the City." *Classic Essays on the Culture of Cities*, edited by Richard Sennett, Meredith, 1969, pp. 61-88.
- Tambling, Jeremy. "Prologue: City-Theory and Writing, in Paris and Chicago: Space, Gender, Ethnicity". *The Palgrave Handbook of Literature and the City*, edited by Jeremy Tambling, Palgrave Macmillan, 2016, pp. 1–20.
- "The Netherlands". *Cities of the World: Vol. 3. Europe and the Mediterranean Middle East*, edited by Karen Ellicott, Thomson Gale, 6th edition, 2002, pp. 405-421.
- Turok, Ivan, and Vlad Mykhnenko. "The Trajectories of European Cities, 1960-2005". *Cities*, vol. 24, no. 3, 2007, pp. 165–82.
- Tygstrup, Frederik. "The Literary City: Between System and Sensation". *Babylon Or New Jerusalem?: Perceptions of the City in Literature*, ed. by Valeria Tinkler-Villani, Rodopi, 2005, pp. 225–38.
- Van der Thüsen, Joachim. "The city as metaphor, metonym and symbol." *Babylon Or New Jerusalem? Perceptions of the City in Literature*, edited by Valeria Tinkler-Villani, Rodopi 2005, pp. 1-11.
- Webber, Melvin M. "The Post-City Age". 1968. *The City Reader*, edited by Richard T. LeGates and Frederic Stout, 2nd ed., Routledge, 2000, pp. 535–39.
- Wesselman, Daan. *Reflections of/on the city : literature, space, and postmodernity*. 2012. Universiteit Leiden, PhD dissertation.
<https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/20182>
- Wirth, Louis. "Urbanism as a Way of Life". 1938. *Classic Essays on the Culture of Cities*, edited by Richard Sennett, Meredith, 1969, pp. 143–64.
- Zukin, Sharon. "Reading *The Urban Villagers* as a Cultural Document: Ethnicity, Modernity and Capital." *City and Community*, vol. 6, no. 1, 2007, pp. 39-48.

Websites

"Antwerpen". Population.city <http://population.city/belgium/antwerpen/>

"Gent". Population.city <http://population.city/belgium/gent/>

"Geschiedenis van Brugse Poort – Rooigem". Stad Gent <https://stad.gent/brugse-poort-rooigem/over-de-wijk/geschiedenis-van-brugse-poort-rooigem>

“Graz”. Population.city <http://population.city/austria/graz/>

“Haarlem”. Population.city <http://population.city/netherlands/Haarlem/>

“Lublin”. Population.city <http://population.city/poland/lublin/>

“Municipalities”. Institut National d’études démographiques (Ined)
https://www.ined.fr/en/everything_about_population/data/france/population-structure/municipalities/

“Münster”. Population.city <http://population.city/germany/muenster/>

“Over Citybooks”. Citybooks <http://www.citybooks.eu/nl/over-citybooks>

“Steden”. Citybooks <http://www.citybooks.eu/nl/steden>

“Utrecht”. Population.city <http://population.city/netherlands/utrecht/>